

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี การบริหารจัดการศึกษา

การวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาของโรงเรียนวัดชัยบอนวิทยา” ผู้วิจัยได้ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย เอกสารทางวิชาการที่นักวิชาการได้นำเสนอไว้ในแหล่งข้อมูลต่าง ๆ และ เอกสารตราสารของโรงเรียนวัดชัยบอนวิทยา เอกสารรายงานการประชุม เอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโรงเรียนวัดชัยบอนวิทยา จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

- ๒.๑ ความหมายการบริหารจัดการศึกษา
- ๒.๒ หลักทฤษฎีการบริหารจัดการศึกษา
- ๒.๓ หลักการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา
- ๒.๔ หลักพุทธวิธีการบริหารจัดการศึกษา
- ๒.๕ สรุป

๒.๑ ความหมายการบริหารจัดการศึกษา

การบริหารจัดการศึกษาในสถานศึกษา ผู้บริหารควรมีหลักและกระบวนการบริหาร การบริหารจัดการศึกษา หลักการแนวคิดในการบริหาร ภาพรวมของการบริหารทั้งนี้เพื่อให้การจัดการบริหารสถานศึกษามีความเหมาะสมผู้เขียนจะได้กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวเพื่อให้เกิดความเข้าใจและมุมมองในการบริหารสถานศึกษาอย่างต่อเนื่อง

คำว่า “การบริหาร” (Administration) ใช้ในความหมายกว้าง ๆ เช่น การบริหารราชการ อีกคำหนึ่ง คือ “การจัดการ” (Management) ใช้แทนกันได้กับคำว่า การบริหาร ส่วนมากหมายถึง การจัดการทางธุรกิจมากกว่าโดยมีหลายท่านได้ระบุดังนี้

ปีเตอร์ เฟอร์ดินานด์ ดร็กเกอร์ (Peter Ferdinand Drucker) กล่าวว่า การบริหาร คือ ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น^๑

เฮอเบิร์ต เอ. ไชมอน (Herbert A. Simon) กล่าวว่า การบริหาร คือ กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ร่วมมือกันดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างร่วมกัน^๒

^๑ ภาวดี ธาราศรีสุทธิ, และวิบูลย์ ไตวงษะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

การบริหาร หมายถึง ศิลปะในการทำให้สิ่งต่าง ๆ ได้รับการกระทำจนเป็น ผลสำเร็จ กล่าวคือ ผู้บริหารไม่ใช่เป็นผู้ปฏิบัติ แต่เป็นผู้ใช้ศิลปะทำให้ผู้ปฏิบัติทำงานจนสำเร็จตามจุดมุ่งหมายที่ผู้บริหาร ตัดสินใจเลือกแล้ว ไชมอน (Simon)

โทมัส เจ. เซอร์จิโอแวนนี (Thomas J. Sergiovanni) กล่าวว่า การบริหาร คือ กระบวนการ ทำงานร่วมกับผู้อื่นเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

เชสเตอร์ ไอ บาร์นาร์ด (Chester I. Barnard) กล่าวถึง การบริหาร คือ การทำงานของคณะ บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ที่รวมปฏิบัติการให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน

การบริหาร หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมมือกันดำเนินการ เพื่อให้ บรรลุวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งอย่างใดหรือหลาย ๆ อย่างที่บุคคลร่วมกันกำหนดโดยใช้กระบวนการอย่างมี ระบบและให้ทรัพยากรตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ อย่างเหมาะสม^๓

ส่วนคำว่า “การบริหารจัดการศึกษา” หมายถึง กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลหลายคนร่วมกัน ดำเนินการ เพื่อพัฒนาสมาชิกของสังคมในทุก ๆ ด้าน นับแต่ บุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ เจตคติ พฤติกรรม คุณธรรม เพื่อให้มีค่านิยมตรงกันกับความต้องการของสังคม โดยกระบวนการต่าง ๆ ที่อาศัย ควบคุมสิ่งแวดล้อมให้มีผลต่อบุคคล และอาศัย ทรัพยากร ตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ อย่างเหมาะสม เพื่อให้ บุคคลพัฒนาไปตรงตามเป้าหมายของสังคมที่ตนดำเนินชีวิตอยู่^๔

คำว่า “สถานศึกษา” หมายความว่า สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย โรงเรียน ศูนย์การศึกษาพิเศษ ศูนย์การศึกษานอกระบบและตามอัธยาศัย ศูนย์การเรียนรู้ วิทยาลัย วิทยาลัยชุมชน สถาบันหรือ สถานศึกษาที่เรียกชื่ออย่างอื่นของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่หรือมีวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาตามกฎหมาย ว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติและตามประกาศกระทรวง^๕

๒.๑.๑ ความหมายการบริหารจัดการศึกษา

ผู้วิจัยได้ศึกษาคำว่า "การจัดการศึกษา" ได้มีหน่วยงานและนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ หลายลักษณะโดยมีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้พอที่จะยกมากล่าวพอสังเขป ดังนี้

กมล สดประเสริฐ ได้ยกตัวอย่างการบริหารการศึกษาในพลริต้าออกเป็น ๘ ประการ คือ

๑. กำหนดวิสัยทัศน์ของโรงเรียน
๒. กำหนดภาระหน้าที่ของโรงเรียน
๓. กำหนดงานหลักของการพัฒนาด้านต่าง ๆ
๔. กำหนดเป้าหมายหรือมาตรฐาน
๕. กำหนดแผนยุทธศาสตร์
๖. ลงมือทำตามแผนที่วางไว้

^๓ สมศักดิ์ คงเที่ยง, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : มิตรภาพ การพิมพ์และ สติวดีโอ, (ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^๔ ภาวดี ธาราศรีสุทธิ, และวิบูลย์ ไตวณะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๖.

^๕ (พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา, ๒๕๔๗ : ๒๓)

๗. ประเมินผลการปฏิบัติงานเพื่อศึกษาปรับปรุงให้ได้ตามเป้าหมาย

๘. ทำรายงานเสนอให้สาธารณชน^๖

พระครูวินัยธรประจักษ์ จกกรมโม (จำปาทอง) ได้ศึกษาและให้ทัศนะไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong education) ของมนุษย์และเป็นกระบวนการทัศนในรูปของการจัดกระบวนการให้มีผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong learning) อันประกอบด้วย การดำเนินการตลอดชีวิตของมนุษย์ การจัดที่มีการวางแผนทำให้ได้รับความรู้ ทักษะ และเจตคติ อันจำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิตซึ่งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา จนในที่สุดทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของผู้เรียน ที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง ใช้แหล่งการเรียนรู้ทุกประเภททั้งแบบในระบบ (Formal) นอกกระบบ (Non formal) และไม่เป็นทางการ หรือตามอัธยาศัย (Informal) อย่างแท้จริงและสมบูรณ์ของการศึกษา^๗

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวสรุปถึงจุดหมายแห่งการจัดการศึกษาไว้ว่า การจัดการศึกษามีหน้าที่พัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ นั่นคือการศึกษาต้องสร้างสังคมฐานความรู้ (Knowledge-based Society) หรือสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ขึ้นมาให้จงได้ มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะเป็นฐานสำหรับการพัฒนาทุกส่วนของประเทศ ซึ่งรวมทั้งเศรษฐกิจฐานความรู้ และเศรษฐกิจแบบพหิมิติ มนุษย์ที่พัฒนาแล้ว หมายถึง คนที่มีภาวนา ๔ ได้แก่ กายภาวนา สติภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา เทียบได้กับจุดสมดุลของยูเนสโก การจัดการศึกษาที่จะพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ต้องยึดหลักอริยฐานธรรม ๔ ประการ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ และสันติ^๘

แรมเซียร์ก และคณะ (Ramseyer and Others) ได้สรุปขอบข่ายของการบริหารจัดการการศึกษาไว้เป็น ๘ ประเภท คือ

๑. พัฒนาการสอนและหลักการ
๒. งานธุรการ การเงิน และบริการต่าง ๆ ของโรงเรียน
๓. เป็นผู้นำชุมชนที่ตั้งอยู่
๔. งานบุคลากร
๕. งานอาคารสถานที่
๖. จัดรื้อส่งนักเรียน
๗. จัดระบบบริหารโรงเรียนให้ถูกต้อง

^๖ กมล สุดประเสริฐ, **จิตสังคัม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗-๒๘.

^๗ พระครูวินัยธรประจักษ์ จกกรมโม (จำปาทอง), “กระบวนการเรียนรู้แบบ “อริยสัจ ๔” ของพระพุทธศาสนาเป็นต้นแบบที่มุ่งผู้เรียนเป็นศูนย์กลางโดยแท้จริง”, (สุรินทร์ : โรงพิมพ์ศิริรัตนออฟเซต, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕-๗๖.

^๘ พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ทิศทางการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕.

๘. ปกครองดูแลนักเรียน^๔

วิจิตร ศรีธำณ ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาไว้ว่า มีขอบเขตกว้างขวางมาก จากการวิจัยค้นคว้าเกี่ยวกับภารกิจของการจัดการศึกษาอย่างกว้างขวางของสหรัฐอเมริกา ได้ทำให้เกิดแนวการจำแนกภารกิจของการจัดการศึกษาออกเป็น ๓ แนว กล่าวคือ

๑. จำแนกภารกิจตามลักษณะและขอบข่ายของงาน จำแนกตามความรับผิดชอบได้เป็น ๔ ภารกิจหลักคือ

๑.๑ ความสัมพันธ์กับชุมชน

๑.๒ ปรับปรุงส่งเสริมโอกาสทางการศึกษา

๑.๓ การสรรหาและพัฒนาบุคลากร

๑.๔ การจัดหาและดูแลเรื่องการเงิน อาคารสถานที่ และอุปกรณ์

๒. จำแนกภารกิจตามบทบาทและพฤติกรรมการบริหาร แนวนี้จำแนกตามบทบาท (Role) และพฤติกรรม (Behavior) ของผู้บริหารการศึกษาเป็นดังตัวแปรในการวิเคราะห์โครงการวิจัยของมหาวิทยาลัยแห่งรัฐโอไฮโอ พบว่า พฤติกรรมที่พึงประสงค์ของผู้บริหารการศึกษามี ๙ ประการ ดังนี้

๒.๑ กำหนดเป้าหมาย

๒.๒ กำหนดนโยบาย

๒.๓ กำหนดบทบาท

๒.๔ ประสานงาน

๒.๕ ประเมินประสิทธิภาพ

๒.๖ ทำงานกับผู้นำชุมชนเพื่อการปรับปรุงส่งเสริมการศึกษา

๒.๗ ใช้ทรัพยากรทางการศึกษาของชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด

๒.๘ การให้ประชาชนมีส่วนร่วม

๒.๙ การติดต่อสื่อสาร

๓. จำแนกภารกิจตามเกณฑ์สมรรถภาพของผู้บริหาร จำแนกตามภารกิจที่รับผิดชอบ (Competency Pattern) ตามแนวนี้นักจะสนใจงานของผู้บริหาร และการพัฒนาสมรรถภาพเพื่อให้ผู้บริหารปฏิบัติงานต่าง ๆ เหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ศูนย์พัฒนาการบริหารการศึกษาประจำภาคใต้ของสหรัฐอเมริกา ได้จำแนกภารกิจสำคัญด้านต่าง ๆ ของการจัดการศึกษาออกเป็น ๘ ภารกิจต่อไปนี้

๓.๑ การพัฒนาหลักสูตรและการสอน

๓.๒ กิจการนักเรียน

๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

๓.๔ บุคลากรของโรงเรียน

๓.๕ อาคารสถานที่

๓.๖ ยานพาหนะ

^๔ แรมเซเยอร์ และคณะ (Ramseyer and Other) อ้างถึงใน กิตติมา ปรีดีติลล, หน้า ๓๖.

๓.๗ การจัดระบบงาน

๓.๘ งานธุรการและการเงิน^{๑๐}

สถล บุรารักษ์ กล่าวว่า การจัดการศึกษา คือ การพัฒนาบุคคลในด้านสติปัญญาจิตใจ ร่างกาย และสังคม อย่างสมดุลและกลมกลืนอีก ทั้งเสริมสร้างคุณลักษณะและปลูกฝังค่านิยมที่ดีให้เป็น คนที่คิดเป็น ทำเป็น ทำงานอย่างเป็นระบบ รู้จักรักษาและเสริมสร้างสุขภาพอนามัยของตนเองและชุมชน เข้าใจสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมสามารถเกื้อหนุนการพัฒนาประเทศได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทุก ๆ ด้าน^{๑๑}

สุรวัช ศรีธวัช ให้ความหมายของการจัดการศึกษาไว้ว่า การศึกษา หมายถึง การจัดการธุรกิจทางการศึกษาที่จะต้องใช้จ่ายต่าง ๆ จำนวนมาก หากมีการจัดการที่ดีแล้วจะประหยัดกำลังคน เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และเวลาได้อีกมาก โรงเรียนจัดเป็นองค์กรในการจัดการศึกษา จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการอย่างเป็นระบบที่ดีพอ^{๑๒}

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโญ) ได้กล่าวถึงการจัดการศาสนศึกษาดังกล่าวว่า คณะสงฆ์ยังมีได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้โดยชัดเจนแต่โดยหลักสูตรและเนื้อหาแล้วคงอนุมานได้ว่า มีวัตถุประสงค์ ๙ ประการ คือ

๑. เพื่อพระสงฆ์รักษาตนและหมู่คณะ
๒. เพื่อใช้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
๓. เพื่อใช้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมของพระศาสนา
๔. เพื่อใช้ในกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา
๕. เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา
๖. เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา
๗. เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา
๘. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม
๙. เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม^{๑๓}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวว่า แนวคิดการศึกษาและวิธีการด้านการศึกษา เป็นกิจการของคณะสงฆ์ประการหนึ่งที่สำคัญมาก ได้กล่าวไว้ว่า “...ถ้าเราไม่สามารถสร้าง

^{๑๐} วิจิตร ศรีสอ้าน, กระบวนการกลุ่มศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๒.

^{๑๑} สถล บุรารักษ์, การศึกษาขั้นพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

^{๑๒} สุรวัช ศรีธวัช, การจัดการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖.

^{๑๓} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปณฺโญ), เอกสารประกอบคำบรรยาย เรื่องการคณะสงฆ์และการพระศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔๑.

เครื่องมือและพัฒนานั้นอย่างดีเหลือเกินมีประสิทธิภาพ แต่คนใช้คนใช้เครื่องมือไม่เป็นบัณฑิต อาจนำไปใช้ในทางโทษได้ โบราณถือว่ายื่นดาบให้โจร ฉะนั้นการสร้างคนให้เป็นบัณฑิตจึงเป็นเรื่องสำคัญ”^{๑๔}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวว่า การสอนมี ๒ แบบ คือ ธรรมาธิฐาน และบุคลาธิฐาน ถ้าสอนธรรมล้วน ๆ เช่น นิพพานคือดับไม่เหลือ สงบอย่างยั่งยืนนี้ เป็นธรรมาธิฐาน สอนแบบบุคลาธิฐาน แต่ถ้าสอนแบบมีตัวอย่างประกอบ มีกิจกรรมมีสื่อต่าง ๆ เรียกว่า บุคลาธิฐาน เป็นการสอนแบบพระสูตรต้นปิฎก แบบที่พระพุทธเจ้าสอนธรรมะกำมือเดียวไปไม่เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งในการสอน เป็นสื่อให้เข้าถึงธรรมะ เมื่อสอนบุคลาธิฐาน ท่านจะได้เปรียบคือรูปธรรม มีตัวอย่าง มีนิทานประกอบ นี่ก็เป็นสื่อ เรื่องกระต่ายกับเต่า สอนให้รู้คติธรรมว่าประมาทไม่ได้ ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย กระต่ายจึงแพ้เต่าเพราะฉะนั้น นิทานเรื่องกระต่ายกับเต่าก็เป็นสื่อสอนธรรม อย่าสอนธรรมล้วน ๆ ให้มีตัวอย่างประกอบด้วย^{๑๕}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ให้ทัศนะไว้ว่า การศึกษาประวัติพระพุทธศาสนา และความสำคัญของพระพุทธศาสนา ก็คือการศึกษาเกี่ยวกับเรื่อง “พระรัตนตรัย” ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธ ก็คือ พุทธประวัติว่าด้วยชีวประวัติของพระพุทธเจ้า ชาตก ว่าด้วยเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งว่าด้วยเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ คำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า พระธรรม ซึ่งรวบรวมไว้เป็นพระไตรปิฎก มีศัพท์เฉพาะที่ต้องทำความเข้าใจเรียกว่า ศัพท์ทางพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎกบรรจุหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมบางข้อได้รับการเรียบเรียงเป็นพุทธศาสนสุภาษิต เพื่อเป็นคติสอนใจหนึ่งในวิธีนำหลักธรรมมาปฏิบัติก็คือ การบริหารจัดการและเจริญปัญญาพระสงฆ์ คือ ผู้นำอำนวยการมาปฏิบัติจนได้ชื่อว่าเป็นพุทธสาวก พุทธสาวิกา และชาวพุทธตัวอย่าง ผู้เคร่งครัดในหน้าที่ชาวพุทธ และแม่นยำใน ศาสนพิธี มรรยาทชาวพุทธและการปฏิบัติตนต่อพระภิกษุ”^{๑๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ผู้ทำหน้าที่สั่งสอนให้การศึกษาแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะครู อาจารย์ พึงประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

ก. เป็นกัลยาณมิตร คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร หรือ กัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ ดังนี้

๑. ปิโย น่ารัก
๒. ครุ น่าเคารพ
๓. ภาวนีโย น่าเจริญใจ

^{๑๔} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *แนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์* รวบรวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนาและปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา พิมพ์ ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๑๕} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *การเผยแผ่เชิงรุก*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖๕.

^{๑๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *กรอบความคิดในการจัดทำสารการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ในหลักสูตรใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

๔. วตฺตา รู้จักพูดให้ได้ผล
๕. วณฺณกฺขโม อุดทนต่อถ้อยคำ
๖. คมฺภีรณฺจ กถํ กตฺตา แกล้งเรื่องล้าลึกได้
๗. โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐาน
๘. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม ที่เรียกว่า ธรรมเทศกธรรม ๕

ประการ คือ

๑. อนุพุทฺธิกา สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ
๒. ปริยายทสฺสาวี จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล
๓. อนุทยตา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี
๔. อนามิสฺนฺตร ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อาภิส
๕. อนุปหฺจฺจ วาจิตฺตฺรไม่กระทบตนและผู้อื่น
๖. มีลิสฺสาครูครบทั้งสี่ครูที่สามารถมีลิสฺสาของนักสอน ดังนี้
 ๑. สันทิสฺสนา ชี้ให้ชัด
 ๒. สมาทปนา ชวนให้ปฏิบัติ
 ๓. สมุตเตชนา เร้าให้กล้า
 ๔. สัมปหฺงฺสนา ปลุกให้รู้จริง
๗. มีหลักตรวจสอบสาม เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ครูอาจตรวจสอบตนเอง ด้วยลักษณะ การสอนของพระบรมครู ๓ ประการ คือ
 ๑. สอนด้วยความรู้จริง รู้จริงทำได้จริง จึงสอนเขา
 ๒. สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของตนเอง
 ๓. สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้น ๆ
๘. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์ คือ ปฏิบัติต่อศิษย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรมเสมือนเป็นทิศเบื้อง

ขวา ดังนี้

๑. แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
๔. ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ
๕. สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิส คือ สอนฝึกศิษย์ให้ใช้วิชาเลี้ยงชีพได้จริงและรู้จักดำรงตนด้วยดี ที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดิคติมีความสุขความเจริญ^{๑๗}

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๙๒.

สุมน อมรวิวัฒน์ ได้กล่าวถึง การประยุกต์การสอนตามวิธีการของพระพุทธเจ้าว่า มีขั้นตอนการสอนดังนี้ คือ

๑. ชี้แนะ การสร้างเจตคติที่ดีต่อครู วิธีการเรียน และบทเรียน
๒. การจัดบรรยากาศในชั้นเรียนให้เหมาะสม
๓. เหมาะกับระดับของชั้นเรียนฯ
๔. เหมาะกับวัยและภูมิหลังของผู้เรียนฯ
๕. เหมาะกับวิธีการเรียนการสอนฯ
๖. เหมาะกับบทเรียนที่สอนฯ^{๑๘}

เสน่ห์ จามริก ได้ให้ความหมายของพุทธศาสนากับการศึกษาว่า “การศึกษา ก็คือ การเรียนรู้ เพื่อเพิ่มพูนภูมิธรรม และสมรรถนะในการดำรงชีวิตของคนในสังคมระดับชาติ”^{๑๙}

สนิท ศรีดำแดง ได้กล่าวถึง เทคนิคการใช้สื่ออุปกรณ์ประกอบการสอน ว่า การสอนศัพท์ในทางศาสนา คือ “การเทศน์” คำว่า “เทศน์” หรือการสอนมีหลายคำ ที่ควรสนใจ ๑. การฝึก (Train) การให้บุคคล หรือสัตว์ สามารถทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ ตามเป้าหมายในศาสนาพุทธใช้แบบสำหรับฝึกเรียกว่า สิกขาบท ๒. การเสนอ (Teach) การให้ความรู้ (Knowledge) การปลูกฝังความชำนาญ (ทักษะ: Skill) การอบรม (ภาวนา) ๓. การแนะนำ (Instruct) คือการให้ความรู้โดยวิธีการที่เป็นกระบวนการ มีทั้งการฝึก การสอน และการอบรม ๔. การให้การศึกษา คือ กระบวนการพัฒนาศักยภาพ และ พลังความสามารถของมนุษย์โดยอาศัยการดึงความสามารถของมนุษย์ออกมาให้มากที่สุด ๕. การแนะแนว (Guidance) การช่วยเหลือให้ผู้เรียนเดินไปสู่จุดหมายปลายทาง หรือให้การพัฒนาการไปตามเป้าหมายอย่างถูกต้อง^{๒๐}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต ได้กล่าวถึงเทคนิควิธีสอนไว้ในพุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎกว่าสมเด็จพระสัมมาพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างของผู้มีเทคนิควิธีสอนหลากหลาย ขอยกหัวข้อมาสารยตามลำดับดังต่อไปนี้ ๑. ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือทำของยากให้ง่าย ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้คือ ก. ใช้อุปมาอุปไมย ข. ยกนิทานประกอบ ค. ใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน ๒. ทำตนเป็นตัวอย่างในแง่ของการสอนอาจแบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ ก. ทำให้ดูหรือสาธิตให้ดู ข. ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง ๓. ใช้

^{๑๘} สุมน อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๐), หน้า ๙๗.

^{๑๙} เสน่ห์ จามริก, อ้างใน พระมหาสุภาวัฒน์ หนูพริก, “ทัศนะและความคาดหวังของผู้บริหารทางโรงเรียนมัธยมศึกษาต่อการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศึกษาเฉพาะกรณี: ผู้บริหารโรงเรียนมัธยมในเขตกรุงเทพมหานคร” (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑.

^{๒๐} สนิท ศรีดำแดง, พระพุทธศาสนากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๕.

ถ้อยคำเหมาะสม ๔.เลือกสอนเป็นรายบุคคล ๕. รู้จักจังหวะและโอกาส ๖. ยืดหยุ่นในการใช้เทคนิควิธี ๗. การเสริมแรง^{๒๑}

อองรี ฟาโยล (Henri Fayol) เป็นบุคคลแรกที่วิเคราะห์ ถึงองค์ประกอบมูลฐานของการจัดการ ปัจจุบันเรียกว่า กระบวนการบริหารจัดการมี ๕ ประการ (POCCC) ดังนี้

๑. การวางแผน (Planning) คือ การศึกษาข้อมูลในปัจจุบัน และคาดการณ์ในอนาคตแล้ววางเป้าหมายแนวทางปฏิบัติไว้

๒. การจัดองค์การ (Organizing) คือ การจัดโครงสร้างของหน่วยงานหรือองค์การออกเป็นหน่วยงานย่อย ๆ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของหน่วยงาน การจัดสรรคนเข้าทำงานในตำแหน่งงานต่าง ๆ

๓. การบังคับบัญชาสั่งการ (Commanding) คือ การสั่งให้คนทำงานตามที่มอบหมายให้ทำ บังคับบัญชาให้พนักงานทำงานตามภารกิจของหน่วยงาน

๔. การประสานงาน (Coordination) คือ การดูแลควบคุมและอำนวยความสะดวกให้ผู้ทำงานสามารถได้โดยสะดวกเต็มความสามารถ

๕. การควบคุม (Controlling) คือ การควบคุมให้งานดำเนินไปตามแผนที่วางเอาไว้ตรวจสอบให้ผลการปฏิบัติงานเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้

อองรี ฟาโยล (Henri Fayol) มีความคิดเห็นว่า หลักในการบริหารหรือการจัดการนั้น ควรมีความยืดหยุ่นและสามารถประยุกต์ใช้ได้กับนักบริหารทุกระดับในองค์การ เรียกว่าหลักการจัดการสากล ๑๔ ข้อ (Fayol's 14 principle of management) ดังนี้

๑. หลักการแบ่งงานกันทำ (Division of work) โดยคำนึงถึงความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน (Specialization) ของแต่ละคน

๒. หลักอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ (Authority and responsibility) โดยสอดคล้องกับระดับความรับผิดชอบตามตำแหน่งงานนั้น ๆ

๓. หลักระเบียบวินัย (Discipline) พนักงานทุกคนต้องยอมรับและเชื่อฟังในกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับที่องค์กรกำหนดขึ้น

๔. หลักเอกภาพในการบังคับบัญชา (Unity of command) ในการทำงานผู้ใต้บังคับบัญชาทุกคนจะต้องรับฟังคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียวเท่านั้น

๕. หลักทิศทางการทำงานอย่างเดียวกัน (Unity of direction) ในการทำงานทุกกลุ่มหรือทุกหน่วยงานในองค์การ ควรดำเนินการภายใต้แผนงานและทิศทางในการทำงานที่ชัดเจนอย่างเดียวกัน

๖. หลักผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นรองผลประโยชน์ส่วนรวม (Subordination of individual interests the general interest) ในการทำงานผลประโยชน์ขององค์การต้องมาก่อนผลประโยชน์ส่วนตัวโดยคำนึงถึงความสำเร็จขององค์การเป็นสำคัญ

^{๒๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑.

๗. หลักการจ่ายค่าตอบแทนการทำงานที่เป็นธรรม (Remuneration) พนักงานต้องได้รับค่าจ้างที่เป็นธรรมเหมาะสมกับสภาพค่าครองชีพ และความพอใจสูงสุดของทั้งฝ่ายคนงานและฝ่ายนายจ้าง

๘. หลักการรวมอำนาจ (Centralization) หมายถึง การให้มีศูนย์รวมการตัดสินใจและการควบคุมอยู่ที่ส่วนกลาง และให้มีการกระจายอำนาจหน้าที่ที่เหมาะสมสอดคล้องและพอเหมาะกับองค์การนั้น ๆ

๙. หลักการสายการบังคับบัญชา (Scalar chain) ควรกำหนดลำดับสายของการบังคับบัญชาแต่ละหน่วยงานในองค์การให้ชัดเจน ลดหลั่นกันไปตามลำดับ จากระดับสูงสุดลงมาถึงระดับต่ำสุดขององค์การ ไม่คลุมเครือหรือกำกวม

๑๐. หลักของการมีระเบียบ (Order) ทุกสิ่งทุกอย่างควรมีระเบียบแบบแผนการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ที่จะต้องพิจารณาจากคุณสมบัติที่เหมาะสม

๑๑. หลักความเสมอภาค (Equity) หมายถึง ผู้บริหารควรยึดหลักการจัดการบนพื้นฐานของความยุติธรรม ความมีเมตตาต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยทั่วถึงทั้งองค์การปราศจากการลำเอียง

๑๒. หลักความมั่นคง (Stability of tenure of personnel) ฝ่ายบริหารควรสร้างความรู้สึกรับรู้ในความมั่นคงในหน้าที่การงาน และรักษาพนักงานที่มีคุณภาพไว้กับองค์การ เพื่อลดอัตราการออกจากงานให้น้อยลง

๑๓. หลักความคิดริเริ่ม (Initiative) เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาขององค์การ

๑๔. หลักความสามัคคี (Esprit de corps) ส่งเสริมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพนักงานด้วยการทำงานเป็นทีม และมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันเพื่อให้เกิดเอกภาพทั้งองค์การ^{๒๒}

สรุปว่า การจัดการศึกษา หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ขึ้นเกิดกับบุคคล และสังคมถ้าเราถือว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ดังนั้นการเรียนรู้ก็คือ การเรียนรู้ของคนในสังคมนั้นเองการเรียนรู้ทำได้หลายวิธี มีได้หลายรูปแบบการเรียนรู้คือการสร้างสรรค์ที่จรรโลงความก้าวหน้าเพื่อความก้าวหน้าและการเรียนรู้ คือ การสร้างองค์ความรู้ ดังนั้น การเรียนรู้ที่เน้นและให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์มากหมายความว่า การเรียนรู้ที่เราสามารถสร้างองค์ความรู้ได้จากทุกสิ่งทุกอย่างจึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ขึ้น

๒.๑.๒ การบริหารเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์

การบริหารเป็นสาขาวิชาที่มีการจัดการระเบียบอย่างเป็นระบบ คือมีหลักเกณฑ์และทฤษฎีที่พึงเชื่อถือได้ อันเกิดจากการค้นคว้าเชิงวิทยาศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการบริหาร โดยลักษณะนี้ การบริหารจึงเป็นศาสตร์ (Science) เป็นศาสตร์สังคม ซึ่งอยู่กลุ่มเดียวกับวิชาจิตวิทยา สังคมวิทยา และรัฐศาสตร์แต่ถ้าพิจารณาการบริหารในลักษณะของการปฏิบัติที่ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์และ

^{๒๒} Henry Fayol, *General and industrial management*, (London : Pittman & Sons, 1964), pp.39-40.

ทักษะของผู้บริหารแต่ละคน ที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งเป็นการประยุกต์เอาความรู้ หลักการและทฤษฎีไปปรับใช้ในการปฏิบัติงานเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อม การบริหารก็จะมีลักษณะเป็นศิลป์ (Arts)

ปัจจัยสำคัญการบริหารที่สำคัญมี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. คน (Man)

๒ เงิน (Money)

๓. วัสดุสิ่งของ (Materials)

๔. การจัดการ (Management)

กระบวนการบริหารการศึกษา

จากหลักการบริหารทั่วไป ๑๔ ข้อของ ฟาโยล (Fayol) ทำให้ต่อมา ลูเธอร์ กุลิค (Luther Gulick) ได้นำมาปรับต่อยอดเป็นที่รู้จักกันดีในตัวย่อที่เรียกว่า “POSDCoRB” กลายเป็นคัมภีร์ของการจัดการการในต้นยุคของศาสตร์การบริหารซึ่งตัวย่อแต่ละตัวมีความหมายดังนี้

P – Planning หมายถึง การวางแผน

O – Organizing หมายถึง การจัดการองค์การ

S – Staffing หมายถึง การจัดคนเข้าทำงาน

D – Directing หมายถึง การสั่งการ

Co – Coordinating หมายถึง ความร่วมมือ

R – Reporting หมายถึง การรายงาน

B – Budgeting หมายถึง งบประมาณ

๒.๑.๓ ทฤษฎีทางการบริหารจัดการศึกษาและวิวัฒนาการการบริหารการศึกษา

ทฤษฎี หมายถึง แนวความคิดหรือความเชื่อที่เกิดขึ้นอย่างมีหลักเกณฑ์มีการทดสอบและการสังเกตจนเป็นที่แน่ใจ ทฤษฎีเป็น เซต (Set) ของมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เป็นข้อสรุปอย่างกว้างที่พรรณนาและอธิบายพฤติกรรมกรรมการบริหารองค์การทางการศึกษา อย่างเป็นระบบ ถ้าทฤษฎีได้รับการพิสูจน์บ่อย ๆ ก็จะกลายเป็นกฎเกณฑ์ ทฤษฎีเป็นแนวความคิดที่มีเหตุผลและสามารถนำไปประยุกต์ และปฏิบัติได้ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๗ - ๑๙๔๕^{๒๓} ยุคนักทฤษฎีการบริหารสมัยดั้งเดิม (The Classical organization theory) แบ่งย่อยเป็น ๓ กลุ่มดังนี้

๑. กลุ่มการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ของเทย์เลอร์ (Scientific Management) ของเฟรดเดอริก เทย์เลอร์ (Frederick Taylor) ความมุ่งหมายสูงสุดของแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์คือ จัดการบริหารธุรกิจหรือโรงงานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด เทย์เลอร์ (Taylor) มองคนงานแต่ละคนเปรียบเสมือนเครื่องจักรที่สามารถปรับปรุงเพื่อเพิ่มผลผลิตขององค์การได้ เจ้าของตำรับ (The one best way) คือประสิทธิภาพของการทำงานสูงสุดจะเกิดขึ้นได้ต้องขึ้นอยู่กับสิ่งสำคัญ ๓ อย่างคือ

^{๒๓} ภาวิตา ธาราศรีสุทธิ, และวิบูลย์ ไทวณะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๑๐.

๑.๑ เลือกคนที่มีความสามารถสูงสุด (Selection)

๑.๒ ฝึกอบรมคนงานให้ถูกวิธี (Training)

๑.๓ หาสิ่งจูงใจให้เกิดกำลังใจในการทำงาน (Motivation)

เทย์เลอร์ ก็คือผลผลิตของยุคอุตสาหกรรมในงานวิจัยเรื่อง “Time and Motion Studies” เวลาและการเคลื่อนไหว เชื่อว่ามีวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์เพียงวิธีเดียวที่ดีที่สุด เขาเชื่อในวิธีแบ่งงานกันทำ ผู้ปฏิบัติระดับล่างต้องรับผิดชอบต่อระดับบน เทย์เลอร์ เสนอ ระบบการจ้างงาน (จ่ายเงิน) บนพื้นฐานการสร้างแรงจูงใจ สรุปหลักวิทยาศาสตร์ของเทย์เลอร์สรุปง่าย ๆ ประกอบด้วย ๓ หลักการดังนี้

๑). การแบ่งงาน (Division of Labors)

๒) การควบคุมดูแลบังคับบัญชาตามสายงาน (Hierarchy)

๓) การจ่ายค่าจ้างเพื่อสร้างแรงจูงใจ (Incentive payment)

๒. กลุ่มการบริหารจัดการ (Administration Management) หรือ ทฤษฎีบริหารองค์การอย่างเป็นทางการ (Formal Organization Theory) ของ อังรี ฟาโยล (Henri Fayol) บิดาของทฤษฎีการบริหารจัดการและการจัดการตามหลักบริหาร ทั้ง ฟาโยล (Fayol) และเทย์เลอร์ (Taylor) จะเน้นตัวบุคคล ปฏิบัติงาน + วิธีการทำงาน ได้ประสิทธิภาพและประสิทธิผลแต่ก็ไม่มองด้าน “จิตวิทยา”^{๒๔} ฟาโยล (Fayol) ได้เสนอแนวคิดในเรื่องหลักเกี่ยวกับการบริหารทั่วไป ๑๔ ประการ แต่ลักษณะที่สำคัญ มีดังนี้

๒.๑ หลักการทำงานเฉพาะทาง (Specialization) คือการแบ่งงานให้เกิดความชำนาญเฉพาะทาง

๒.๒ หลักสายบังคับบัญชา เริ่มจากบังคับบัญชาสูงสุดสู่ระดับต่ำสุด

๒.๓ หลักเอกภาพของบังคับบัญชา (Unity of Command)

๒.๔ หลักขอบข่ายของการควบคุมดูแล (Span of control) ผู้ดูแลหนึ่งคนต่อ ๖ คนที่จะอยู่ใต้การดูแลจึงจะเหมาะสมและมีประสิทธิภาพที่สุด

๒.๕ การสื่อสารแนวตั้ง (Vertical Communication) การสื่อสารโดยตรงจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง

๒.๖ หลักการแบ่งระดับการบังคับบัญชาให้น้อยที่สุด คือ ไม่ควรมีสายบังคับบัญชายืดยาวหลายระดับมากเกินไป

๒.๗ หลักการแบ่งความรับผิดชอบระหว่างสายบังคับบัญชาและสายเสนาธิการ (Line and Staff Division)

๓. ทฤษฎีบริหารองค์การในระบบราชการ (Bureaucracy) มาจากแนวคิดของ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ที่กล่าวถึงหลักการบริหารราชการประกอบด้วย

๓.๑ หลักของฐานอำนาจจากกฎหมาย

๓.๒ การแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบ ที่ต้องยึดระเบียบกฎเกณฑ์

^{๒๔} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ, และวิบูลย์ ไทวณะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๑๗.

๓.๓ การแบ่งงานตามความชำนาญการเฉพาะทาง

๓.๔ การแบ่งงานไม่เกี่ยวกับผลประโยชน์ส่วนตัว

๓.๕ มีระบบความมั่นคงในอาชีพ

จะอย่างไรก็ตามระบบราชการก็มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ซึ่งในด้าน ข้อเสีย คือ สายบังคับบัญชา ยืดเยื้อการทำงานต้องอ้างอิงกฎระเบียบ จึงชักช้าไม่ทันการแก้ไขปัญหาในปัจจุบัน เรียกว่า ระบบ ในด้าน ข้อดี คือ ยึดประโยชน์สาธารณะเป็นหลัก การบังคับบัญชา การเลื่อนขั้นตำแหน่งที่มีระบบระเบียบ แต่ในปัจจุบันระบบราชการกำลังถูกแทรกแซงทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ทำให้เริ่มมีปัญหา

ระยะที่ ๒ ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๔๕ – ๑๙๕๘^{๒๕} ยุคทฤษฎีมนุษยสัมพันธ์ (Human Relation) ของ แมรี ปาร์กเกอร์ ฟอลเลทท์ (Mary Parker. Follett) ได้นำเอาจิตวิทยามาใช้และได้เสนอการแก้ปัญหา ความขัดแย้ง (Conflict) ไว้ ๓ แนวทางดังนี้

๑. การใช้อำนาจฟาดฟัน (Domination) คือ ใช้อำนาจอีกฝ่ายสยบลง คือให้อีกฝ่ายแพ้ให้ได้ ไม่คืนัก

๒. พบกันครึ่งทาง (Compromise) คือ คนละครึ่งทางเพื่อให้เหตุการณ์สงบโดยประนีประนอม

๓. สร้างสรรค์อุดมการณ์ (Integration) คือ การหาแนวทางที่ไม่มีใครเสียหน้า ได้ประโยชน์ทั้ง ๒ ทาง (ชนะ ชนะ) นอกจากนี้ ฟอลเลทท์ (Follett) ให้ทัศนะน่าฟังว่า “การเกิดความขัดแย้งในหน่วยงาน เป็นความบกพร่องของการบริหาร”^{๒๖}

การวิจัยหรือการทดลองฮอว์ธอร์น (Hawthon Experiment) ที่ เอลตัน เมโย (Elton Mayo) กับคณะทำการวิจัยเริ่มที่ข้อสมมติฐานว่าสิ่งแวดล้อมมีผลต่อประสิทธิภาพการทำงานของคนงาน มีการค้นพบจากการทดลองคือมีการสร้างกลุ่มแบบไม่เป็นทางการในองค์การ ทำให้เกิดแนวความคิดใหม่ที่ว่า ความสัมพันธ์ของมนุษย์ มีความสำคัญมาก ซึ่งผลการศึกษาทดลองของเมโยและคณะ พอสรุปได้ดังนี้

๑. คนเป็นสิ่งมีชีวิต จิตใจ ขวัญ กำลังใจ และความพึงพอใจเป็นเรื่องสำคัญในการทำงาน

๒. เงินไม่ใช่ สิ่งล่อใจที่สำคัญแต่เพียงอย่างเดียว รางวัลทางจิตใจมีผลต่อการจูงใจในการทำงานไม่น้อยกว่าเงิน

๓. การทำงานขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางสังคมมากกว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพคับคั่งที่อยู่ได้คับใจอยู่อยาก

ข้อคิดที่สำคัญ การตอบสนองคน ด้านความต้องการศักดิ์ศรี การยกย่อง จะส่งผลต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงานจากแนวคิด “มนุษยสัมพันธ์”

ระยะที่ ๓ ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๕๘ – ปัจจุบัน^{๒๗} ยุคการใช้ทฤษฎีการบริหาร (Administrative Theory) หรือการศึกษาเชิงพฤติกรรมศาสตร์ (Behavioral Science Approach) ยึดหลักระบบงาน +

^{๒๕} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิ, และวิบูลย์ ไทวณะบุตร, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, หน้า ๑๐.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๒๗} อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

ความสัมพันธ์ของคน + พฤติกรรมขององค์การ ซึ่งมีแนวคิด หลักการ ทฤษฎีที่หลาย ๆ คนได้แสดงไว้ดังต่อไปนี้

๑. เซสเตอร์ ไอ บาร์นาร์ด (Chester I. Barnard) เขียนหนังสือชื่อ “The Function of The Executive” ที่กล่าวถึงงานในหน้าที่ ที่มีความสำคัญต่อบุคคลระบบของความร่วมมือองค์การ และเป้าหมายขององค์การ กับความต้องการของบุคคลในองค์การต้องสอดคล้องกัน

๒. ทฤษฎีของมาสโลว์ (Maslow) ว่าด้วยการจัดอันดับขั้นของความต้องการของมนุษย์ (Maslow – Hierarchy of needs) เป็นเรื่องแรงจูงใจแบ่งความต้องการของมนุษย์ตั้งแต่ความต้องการด้านกายภาพ ความต้องการด้านความปลอดภัย ความต้องการด้านสังคม ความต้องการด้านการเคารพ – นับถือ และประการสุดท้าย คือ การบรรลุศักยภาพของตนเอง (Self-actualization) คือ มีโอกาสได้พัฒนาตนเองถึงขั้นสูงสุดจากการทำงาน แต่ความต้องการเหล่านั้นต้องได้รับการสนองตอบตามลำดับขั้น

๓. ทฤษฎี X ทฤษฎี Y ของ ดักลาส แมคกรีกอร์ (Douglas MCgregor Theory X, Theory Y) เขาได้เสนอแนวคิดการบริหารอยู่บนพื้นฐานของข้อสมมติฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ต่างกัน ทฤษฎี X (The Traditional View of Direction and Control) ทฤษฎีนี้เกิดข้อสมมติฐานดังนี้

- ๑) คนไม่ชอบทำงาน และหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบ
- ๒) คนไม่ทะเยอทะยาน และไม่คิดริเริ่ม ชอบให้การสั่ง
- ๓) คนเห็นแก่ตนเองมากกว่าองค์การ
- ๔) คนมักต่อต้านการเปลี่ยนแปลง
- ๕) คนมักโกง และหลอกลวง

ผลการมองธรรมชาติของมนุษย์เช่นนี้ การบริหารจัดการจึงเน้นการใช้เงิน วัตถุ เป็นเครื่องล่อใจ เน้นการควบคุม การสั่งการ เป็นต้น

ทฤษฎี Y (The integration of Individual and Organization Goal) ทฤษฎีข้อนี้เกิดจากข้อสมมติฐานดังนี้

- ๑) คนจะให้ความร่วมมือ สนับสนุน รับผิดชอบ ชยัน
- ๒) คนไม่เกียจคร้านและไว้วางใจได้
- ๓) คนมีความคิดริเริ่มทำงานถ้าได้รับการจูงใจอย่างถูกต้อง
- ๔) คนมักจะพัฒนาวิธีการทำงาน และพัฒนาตนเองอยู่เสมอ

ผู้บังคับบัญชาจะไม่ควบคุมผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเข้มงวด แต่จะส่งเสริมให้รู้จักควบคุมตนเอง หรือของกลุ่มมากขึ้น ต้องให้เกียรติซึ่งกันและกันจากความเชื่อที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดระบบการบริหารที่แตกต่างกันระหว่างระบบที่เน้นการควบคุมกับระบบที่ค่อนข้างให้อิสระภาพ

๔. วิลเลียม จี อูชิ (William G. Ouchi) ชาวญี่ปุ่นได้เสนอ ทฤษฎี Z ศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัย UCLA (U of California Los Angeles) ทฤษฎีนี้รวมเอาหลักการของทฤษฎี X, Y เข้าด้วยกัน แนวความคิดก็คือ องค์การต้องมีหลักเกณฑ์ที่ควบคุมมนุษย์ แต่มนุษย์ก็รักความเป็นอิสระ และมีความ

ต้องการหน้าที่ของผู้บริหารจึงต้องปรับเป้าหมายขององค์การให้สอดคล้องกับเป้าหมายของบุคคลในองค์การ^{๒๘}

จากการศึกษา ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ทฤษฎีทางการบริหารจัดการศึกษาและวิวัฒนาการการบริหารการศึกษา เพื่อเป็นอ้อมอ้อมสองทฤษฎี มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ประการคือ ๑) การทำให้ปรัชญาที่กำหนดไว้บรรลุ ๒) การพัฒนาผู้ใต้บังคับบัญชาให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ๓) การให้ความไว้วางใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา ๔) การให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงนำทั้งสองทฤษฎีมารวมกันจึงเกิดแนวคิดใหม่ คือ องค์การต้องมีหลักเกณฑ์ที่ควบคุมมนุษย์ แต่มนุษย์ก็รักความเป็นอิสระ และมีความต้องการหน้าที่ของผู้บริหารจึงต้องปรับเป้าหมายขององค์การให้สอดคล้องกับเป้าหมายของบุคคลในองค์การเพื่อการบริหารจัดการองค์การบรรลุผลสำเร็จต่อไป

๒.๒ หลักทฤษฎีการบริหารจัดการศึกษา

การบริหารจัดการศึกษา (Educational Administration) หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการวางแผน การจัดองค์การ การนำ และการควบคุมการใช้ทรัพยากรในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้บุคคลและสังคมมีความเจริญงอกงามโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสวนทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ขึ้นเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตหรือหมายถึงกระบวนการทำงานด้วยบุคคลและทรัพยากรในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนและสังคมมีความเจริญงอกงามโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสวน ทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ขึ้นเกิดจากการจัดการสิ่งแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต^{๒๙}

๒.๒.๑ วิวัฒนาการของทฤษฎีการบริหารจัดการศึกษา

วิวัฒนาการของทฤษฎีการบริหารการศึกษา สามารถจัดแบ่งเป็น ๔ แนวทฤษฎี คือ ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงมนุษยสัมพันธ์ ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงพฤติกรรมศาสตร์ และทฤษฎีการบริหารการศึกษา ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๗๕ เป็นต้นมา โดยวิวัฒนาการของแต่ละแนวทฤษฎี สามารถสรุปได้ ดังนี้

๑) ทฤษฎีการบริหารจัดการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์

อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงต้นศตวรรษที่ ๒๐ คือตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๐ เป็นต้นมา การบริหารการศึกษาได้วิวัฒนาการคู่ขนานกับการบริหารทั่วไป และได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ ในยุคนี้ สังคมเริ่มวิเคราะห์ วิจัยความล้มเหลว และความสูญเสียไปเล่าทางการศึกษาอันส่งผลให้นักศึกษาสนใจและศึกษาสนใจและศึกษาค้นคว้าทางด้านการบริหารศึกษาและการปฏิบัติมากขึ้นโดยมีการพิจารณา

^{๒๘} Yukl, Gary A, *Leadership in Organization*, (2thed), (New Jersey : Prentice Hall, 1989).

^{๒๙} ประภาพรณ รักเลี้ยง, ดร., *หลักทฤษฎีและปฏิบัติการบริหารการศึกษา*, (พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยพิษณุโลก, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕.

พฤติกรรมองค์การด้วยการวิเคราะห์งาน (Job Analysis) โดยจำแนกงานที่ผู้บริหารปฏิบัติและแนวทางที่ทำให้การปฏิบัติงานแต่ละอย่างอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวคิดของทฤษฎีการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์อย่างชัดเจน

อันที่จริงการค้นคว้าทางการศึกษาเริ่มมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อเจมส์ แมคคีน แคทเทลล์ (James Mckeen Cattell) ได้ศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติของการเรียนรู้ และช่วงศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีการเคลื่อนไหวที่ต้องการทำให้การศึกษาเป็นศาสตร์ว่าด้วยการศึกษา (Science of Education) นักการศึกษาคนสำคัญของยุคนี้ คือ เอ็ดเวิร์ด ลี ธอร์นไดค์ (Edward Lee Thorndike) ซึ่งศึกษาว่าข้อมูลเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ จะได้รับประโยชน์ต่อการศึกษามากน้อยเพียงใด เพื่อนำไปวิเคราะห์เปรียบเทียบการจัดการศึกษาในส่วนรวมต่อไป

ในปี ค.ศ. ๑๙๐๒ เอ็ดเวิร์ด ลี ธอร์นไดค์ (Edward Lee Thorndike) ได้จัดสอนวิชาวิธีการทางจิตวิทยาและสถิติการศึกษาซึ่งได้เป็นเหตุที่ยิ่งใหญ่ของโลก เพราะเป็นวิชาแรกที่สอนศึกษาศาสตร์ด้วยวิธีการเชิงปรัชญา เขาได้คิดเครื่องมือและวิธีการค้นคว้าที่มีผลในการวางรูปแบบการศึกษาค้นคว้าและการวิจัยในทุกแขนงของสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ตั้งแต่นั้นมา

ช่วงต้นศตวรรษที่ ๒๐ ได้มีการนำแนวคิดเกี่ยวกับการทดสอบทางปัญญาและความสามารถของสมองมาใช้ทดสอบนักเรียน/นักศึกษา ตั้งแต่ระดับปฐมศึกษาถึงมหาวิทยาลัย เมื่อเกิดการเคลื่อนไหวทางทฤษฎีการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ในช่วงนี้ จะได้มีการนำเอาแนวคิดเรื่องประสิทธิภาพการสอนมาใช้ในการจัดการศึกษา โดยมีจุดเน้นที่มีการนำเอาวิธีการทางสถิติมารวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับผู้เรียนและเปรียบเทียบกับผลผลิตทางการศึกษาของโรงเรียนวิธีการศึกษาดังกล่าวได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญทางการบริหารการศึกษา

ประกอบกับในช่วงก่อนปี ค.ศ. ๑๙๑๐ ทฤษฎีการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ของราล์ฟ เทย์เลอร์ (Ralph Tylor) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ทำให้สังคมนำแนวคิดนั้นมาวิพากษ์วิจารณ์ถึงความด้อยประสิทธิภาพของการบริหารการศึกษานานาประการ ทั้งในด้านตัวครูและหลักสูตร ซึ่งไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายในการลงทุน อิทธิพลและแรงบีบจากสังคมส่งผลให้นักศึกษาต้องนำแนวคิดทางการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ที่ใช้กับอยู่ในธุรกิจอุตสาหกรรมมาใช้เป็นแนวทางการบริหารการศึกษา

ในช่วงปี ค.ศ. ๑๙๑๐-๑๙๓๐ เรย์มอนด์ คัลลาฮาน (Raymond Callahan) ทำการศึกษาวิเคราะห์โรงเรียน โดยศึกษาถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีต่อการบริหารการศึกษาคัลลาฮานเห็นว่าผู้นำทางการศึกษามีได้ตระหนักว่าตัวเองเป็นผู้ดูแลคุ้มครองหลักการการศึกษาและการเรียนรู้อีกต่อไป ทั้งยังไม่ตระหนักอีกว่าจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้นั้นไม่อาจวัดด้วยวิธีการง่าย ๆ และแคบ ๆ เหมือนกับด้านธุรกิจอุตสาหกรรม ดังนั้น แนวคิดการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ดังกล่าวทำให้ผู้นำการศึกษากลายเป็นนักบัญชีที่คิดถึงกำไรขาดทุนมากกว่าการเป็นนักการศึกษาที่ยึดถือจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้เป็นประการสำคัญ ทั้งยังมิได้คำนึงถึงผลกระทบต่อคุณค่าทางการศึกษาและคุณค่าของประชาธิปไตยเลย เพราะการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ทำให้คนมีคุณค่าน้อยลง ทำให้ครูและนักเรียนต้องกระทำและปฏิบัติในสิ่งที่มีรูปแบบตายตัวละทำซ้ำ ๆ จนเป็นกิจวัตรประจำวัน

ในด้านภาวะผู้นำการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์จะส่งผลให้ผู้เรามีพฤติกรรมการบริหารแบบอัตโนมัติ ทำให้ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาต้องอยู่ใต้การควบคุมดูแลของผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเข้มงวด ดังนั้นการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์จึงมีอยู่ในช่วงสั้น ๆ คือ ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๑๐-๑๙๓๐ และต่อมาได้มีการพัฒนาทฤษฎีการบริหารเชิงมนุษยสัมพันธ์และทฤษฎีการบริหารเชิงพฤติกรรมศาสตร์ อย่างไรก็ตามอิทธิพลของแนวคิดการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์ก็ได้หมดไปพร้อมกับการเกิดขึ้นของทฤษฎีการบริหารอื่น ๆ ในทางปฏิบัติยังมีการนำแนวคิดของทฤษฎีการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์มาผสมผสานกับแนวคิดของทฤษฎีอื่นเพื่อใช้เป็นแนวทางการศึกษาด้านการบริหารจัดการศึกษาอยู่ตลอดเวลา^{๓๐}

๒) ทฤษฎีการบริหารจัดการศึกษาเชิงมนุษยสัมพันธ์

ในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ ผลกระทบของการทดลองที่โรงเรียนฮอว์ธอร์น (The Hawthorne Studies) ส่งผลกระทบต่อโรงเรียน เป็นเหตุให้เกิดกระแสการเรียกร้องการบริหารแบบประชาธิปไตยขึ้น ยุคนี้นักกล่าวว่าเป็นยุคประชาธิปไตย การบริหารแบบประชาธิปไตย การนิเทศแบบประชาธิปไตย การตัดสินใจแบบประชาธิปไตย และการสอนแบบประชาธิปไตย หลักการเกี่ยวกับประชาธิปไตยที่อยู่อย่างมากมายนั้น โดยทั่วไปได้มาจากการสังเกตผู้บริหารที่ประสบผลสำเร็จหรือจากอุดมการณ์ประชาธิปไตยของอาจารย์มหาวิทยาลัยในช่วงทศวรรษ ๑๙๔๐ และต้นทศวรรษ ๑๙๕๐

นักคิดทางการศึกษาที่สำคัญที่สุดของยุคนี้น จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ได้เสนอแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยกับการศึกษา ซึ่งมีได้ให้ความสำคัญของการนำแนวคิดการบริหารเชิงวิทยาศาสตร์มาใช้ในการบริหารการศึกษา เพราะเห็นว่าจะทำให้การศึกษาเป็นเครื่องมือที่ยึดเกาะอยู่กับระบบอุตสาหกรรมที่มีอยู่ในสังคม แทนที่จะเป็นเครื่องมือเปลี่ยนแปลงสังคม ตามแนวคิดของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) เห็นว่าการให้ครูมีส่วนร่วมในการบริหารมากขึ้น จะมีผลเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารโรงเรียน และคุณภาพการศึกษา รวมทั้งสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้บริหาร โดยผู้บริหารจะมีพฤติกรรมที่เน้นการใช้สติปัญญา กระตุ้น และอำนวยความสะดวกด้วยการให้และการรับ (give and take) มากกว่าการใช้อำนาจตามตำแหน่งหน้าที่

นอกจากนั้นจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) และคณะ ได้ให้ความคิดเห็นว่า โรงเรียนควรเผชิญความจริงอย่างตรงไปตรงมา และเน้นความสำคัญของการบริหารโดยมีส่วนร่วมของครูมากขึ้น ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้รับการสนับสนุนโดยเหตุผลที่ว่าครูภายใต้การปกครองของผู้บริหารที่มีอัตตาธิปไตยและการที่โรงเรียนเพิ่มลักษณะเฉพาะและความเชี่ยวชาญพิเศษมากขึ้นตลอดจนการที่โรงเรียนมีขนาดใหญ่ขึ้นเกินกว่าผู้บริหารจะจัดการด้วยตัวเองตามลำพังได้

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ การขยายตัวของสังคมเมืองทำให้ช่วงว่างระหว่างโรงเรียนกับสังคมแคบลง โรงเรียนกลายเป็นระบอบย่อยของชุมชนเมืองที่ตอบสนองความต้องการของชนชั้นกลางที่เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งเกิดแนวโน้มการกระจายอำนาจการบริหาร และการทำให้โรงเรียนเป็นองค์การที่มีอิสระในการบริหารและการตัดสินใจ การตั้งสมาคมครู-ผู้ปกครอง มีผลทำให้ชุมชนเข้าไปเกี่ยวข้องกับ

^{๓๐} ประภาพรณ รักเลี้ยง, ดร., *หลักทฤษฎีและปฏิบัติการบริหารการศึกษา*, หน้า ๒๖-๒๗.

การศึกษามากขึ้น และแสดงให้เห็นความสนใจของสังคมที่มีต่อการศึกษาด้วย ลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้ผู้บริหารโรงเรียนต้องมีคุณสมบัติสำคัญ คือการมีความสัมพันธ์อันดีการชุมชน รวมทั้งความสามารถที่จะทำงานร่วมกับครู และบุคคลในสังคม นั่นคือผู้บริหารต้องพัฒนาทักษะทางมนุษยสัมพันธ์ และมีการนำแนวคิดการบริหารเชิงมนุษยสัมพันธ์มาใช้ในการจัดการศึกษา

ในปี ค.ศ. ๑๙๔๐ วิลเบอร์ ชแรมม์ (Wilbur Schramm) และ แดเนียล เลอร์เนอร์ (Daniel Lerner) ได้ศึกษาเรื่องการปรับปรุงมนุษยสัมพันธ์ในการบริหารโรงเรียน โดยนำเอาวิธีการศึกษาที่ผสมผสานแนวคิดการบริหารเชิงประชาธิปไตยกับมนุษยสัมพันธ์เข้าด้วยกัน ซึ่งผลวิจัยก็ได้เช่นเดียวกับการวิจัยที่โรงงานฮอว์ธอร์น คือ การรวมกลุ่มทางสังคมของครูในโรงเรียนเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ

ใน ค.ศ. ๑๙๔๑ ราล์ฟ เทย์เลอร์ (Ralph Tylor) ซึ่งเป็นนักวิชาการได้ให้ความเห็นว่า การวิจัยการบริหารโรงเรียนในอนาคตควรจะใช้วิธีการแบบเดียวกับที่ศึกษาที่โรงงานฮอว์ธอร์น เนื่องจากการมีส่วนร่วมของครูในการบริหาร อาทิ การตัดสินใจ การจัดสรรงบประมาณ การพัฒนาหลักสูตร การกำหนดนโยบาย ภาระงานธุรการ มีผลทำให้อำนาจหน้าที่ของผู้บริหารและของครูไม่แตกต่างกันมากนัก แต่ผู้บริหารยังคงมีฐานะเป็นตัวแทนของโรงเรียน ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้แปลความหรือประสานงานกิจกรรมของโรงเรียน

ใน ค.ศ. ๑๙๕๖ แดเนียล เลอร์เนอร์ (Daniel Lerner) ได้เขียนหนังสือชื่อ มนุษยสัมพันธ์ในการบริหารการศึกษา (Human Relations in Educational Administration) โดยสังเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาและสังคมศาสตร์ เกี่ยวกับการบริหารการศึกษาในรอบ ๒๕ ปี สรุปได้ว่า ผู้บริหารการศึกษาต้องการการพัฒนาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของตนเองกับคนอื่นในสังคมที่ตนดำรงอยู่ ทักษะเหล่านี้ผสมผสานอยู่ในพฤติกรรมผู้บริหาร ซึ่งอาจพัฒนาและปรับปรุงโดยการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอในทัศนะของเขามีความเชื่อว่า ขวัญกำลังใจของบุคลากรในโรงเรียนเป็นผลสืบเนื่องมาจากรูปแบบพฤติกรรมของผู้บริหารโรงเรียนและบทบาทของผู้บริหาร คือ การช่วยเหลือสนับสนุนการปฏิบัติงานของบุคลากร ได้แก่ การเป็นทั้งผู้ริเริ่มผู้สนับสนุน ผู้ประสานงาน ผู้ให้คำแนะนำ การกระทำของคนอื่น รวมทั้งการยอมรับสติปัญญาของกลุ่ม^{๓๑}

๓) ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงพฤติกรรมศาสตร์

ทฤษฎีการบริหารการศึกษาเชิงพฤติกรรมศาสตร์ ที่น่าสนใจและถูกนำมาเสนอในที่นี้มี ๓ แนวคิด คือ การบริหารการศึกษาเชิงระบบราชการ ความเป็นวิชาชีพชั้นสูงทางการศึกษาและการจัดระบบบริหารการศึกษาเป็นระบบเปิด

๓.๑ การบริหารการศึกษาเชิงระบบราชการ

นักทฤษฎีการศึกษาในความสำคัญต่อการบริหารเชิงพฤติกรรมมาตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ ทฤษฎีที่ได้รับความนิยมรับมาก คือ การบริหารองค์การขนาดใหญ่ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า การบริหารงานแบบระบบราชการ (Bureaucratic System) ตามแนวคิดของ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)

^{๓๑} Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society : Modernizing in Middle East*, (New York: Free Press, 1958).

การนำทฤษฎีระบบราชการมาใช้ในการบริหารการศึกษานั้น ถูกตั้งคำถามถึงความเป็นไปได้และรูปแบบที่ควรจะเป็นในหลายประการ ได้แก่

๑. โรงเรียนจะสามารถนำแนวคิดของการบริหารเชิงระบบราชการมาใช้ได้มากน้อยเพียงใดและในขอบเขตแค่ไหน

๒. คุณลักษณะที่จะนำมาใช้อธิบายการบริหารเชิงระบบราชการในส่วนที่เป็นการศึกษาคืออะไรจะสามารถวัดและประเมินผลได้มากน้อยเพียงใด

๓. ผลที่ได้จากการจัดสถาบันการศึกษาตามแนวการบริหารเชิงระบบราชการจะเป็นอย่างไร

ในการนี้ ได้มีคำอธิบายถึงลักษณะของโรงเรียนในฐานะขององค์การบริหารเชิงระบบราชการไว้ว่า การจัดโรงเรียนเป็นผลเนื่องมาจากอิทธิพลของความต้องการการดำเนินงานเฉพาะอย่างตามขอบเขตของอำนาจหน้าที่ที่มีการกำหนดไว้ค่อนข้างเฉพาะเจาะจง โรงเรียนมีการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก มีการกำหนดมาตรฐานเพื่อเป็นหลักประกันของการทำงานให้เป็นระบบเดียวกัน เป็นระบบบริหารที่เน้นการใช้เหตุผลมากกว่าการปฏิบัติตามระเบียบประเพณีดั้งเดิม ทั้งมีระบบการจ้างงานตามความสามารถทางวิชาการและวิชาชีพการเลื่อนขั้น เลื่อนตำแหน่งเป็นไปตามอาวุโสและผลงาน มีการกำหนดช่วงอายุการทำงาน และผลตอบแทนเมื่อเกษียณอายุ

อย่างไรก็ตาม โรงเรียนก็แตกต่างการบริหารเชิงระบบราชการของหน่วยงานอื่นหลายประการ อาทิ มีแนวปฏิบัติในการบริหารแตกต่างไปตามโรงเรียนและขนาดของโรงเรียนเป็นระบบราชการที่มีการประสานงานของหน่วยงานย่อยอย่างหลวม ๆ และไม่เคร่งครัดกับกฎระเบียบที่ตายตัว บุคลากรครูแตกต่างจากบุคลากรของระบบราชการอื่นในแง่ที่มีอิสระในการพิจารณาตัดสินใจเกี่ยวกับนักเรียนสิ่งที่ตนจะสอน นอกจากนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนก็มีความสนิทแนบแน่นประดุจเครือญาติ ไม่ใช่ลักษณะของผู้ให้บริการกับผู้ใช้บริการของหน่วยงานระบบราชการอื่น ๆ

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของการบริการเชิงระบบราชการของโรงเรียน คือ การแบ่งงานกันทำ การกำหนดบทบาทของบุคลากรไว้อย่างชัดเจน มีลำดับชั้นของตำแหน่งหน้าที่ และมีการทำงานเป็นกิจวัตรตามกฎและวิธีการและการจัดระบบบริหารอย่างหลวม ๆ ไม่เคร่งครัดตายตัวเหมือนระบบราชการอื่น ๆ

๓.๒ ความเป็นวิชาชีพชั้นสูงทางการศึกษา

ขณะที่เกิดแนวคิดด้านการบริหารเชิงระบบราชการ ก็เกิดแนวคิดเกี่ยวกับวิชาชีพชั้นสูง ซึ่งเป็นแหล่งอำนาจหน้าที่ (Authority) ใหม่อีกแหล่งหนึ่ง ในสังคมวิชาชีพชั้นสูงปัญหาเชิงบริหารที่เกิดขึ้นมักเป็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างหลักการทางวิชาชีพกับหลักการจัดการ ในการบริหารการศึกษาความขัดแย้งลักษณะดังกล่าวมักเป็นเรื่องของการควบคุมงานโดยเฉพาะตามหลักการที่ว่าครูมีอิสระในการเลือกใช้ตำรา วิธีการสอน และกำหนดหลักสูตร ซึ่งยังมีได้มีการศึกษาให้ลึกซึ้งลงไปว่าข้อขัดแย้งดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการบริหารองค์การและตัวนักเรียนมากน้อยเพียงใด

ในปี ค.ศ. ๑๙๖๘ เจมส์ แอนเดอร์สัน (James Anderson) ได้ระบุถึงสิ่งที่วัดความเป็นอิสระของการบริหารเชิงระบบราชการ โดยพิจารณาจากกฎ อำนาจหน้าที่ ข้อขัดแย้งละจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ยังระบุว่า ระดับการเป็นระบบราชการจะขึ้นอยู่กับขนาดของหน่วยงานต่าง ๆ ในโรงเรียน และจำนวนบุคลากร

ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๗๐ คีธ พันช์ (Keith Punch) ได้ให้ความเห็นว่า ระดับของการเป็นระบบราชการขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของผู้บริหารโรงเรียน นอกจากนี้ยังมีการพบว่า ความพึงพอใจในการทำงานของครูจะมีปฏิสัมพันธ์เชิงลบกับความเป็นระบบราชการของโรงเรียน กล่าวโดยสรุปว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหมู่ครูของโรงเรียนมักจะเกิดขึ้นจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ ความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของการเป็นวิชาชีพชั้นสูงในการสอน กับการที่องค์กรมีการจัดระบบบริหารที่ตึงตัวเข้มงวดเกินไป

๓.๓ การจัดระบบบริหารการศึกษาเป็นระบบเปิด

ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กระแสการเรียกร้องของคนงานเกี่ยวกับการจัดสวัสดิการมีมากขึ้นซึ่งส่งผลกระทบต่อวิชาชีพครู มีการรวมตัวของครูจัดตั้งในองค์กรเป็นรูปแบบต่าง ๆ เพื่อการต่อรองกับผู้บริหาร ทั้งระดับโรงเรียนและระดับรัฐ มีการจัดตั้งสมาคมครู-ผู้ปกครองและองค์กรอื่น ๆ เพื่อให้ชุมชนและผู้ปกครองนักเรียนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสภาวะแวดล้อมทางการเมืองและสังคมที่มีต่อการบริหารการศึกษาและเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้บริหารการศึกษาจะต้องเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ การที่สถาบันการศึกษาต้องอาศัยงบประมาณสนับสนุนจากรัฐในการจัดการศึกษาเพิ่มมากขึ้น ก็ส่งผลให้สถาบันการศึกษาตกอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากการจัดให้มีหน่วยงานทางการศึกษาและหน่วยงานที่ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาขึ้นในหน่วยงานของรัฐทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

นอกจากกลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ยังยังมีกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ อันได้แก่ สมาคมทางวิชาชีพครู สมาคมผู้บริหาร คณะกรรมการของโรงเรียน ก็มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษา เพราะได้เสนอข้อเรียกร้องที่มีผลต่อการจัดการศึกษาหลายประการ ได้แก่ การปรับระบบการบริหารโรงเรียนให้เป็นระบบเปิด การลดความศูนย์เปล่าในการจัดการศึกษา การสร้างเสริมเด็กให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นต้น นับว่ากลุ่มผลประโยชน์ดังกล่าวจะมีมากขึ้น และมีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษามากยิ่งขึ้น กลุ่มผลประโยชน์มีตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับชาติ ข้อเรียกร้องของกลุ่มผลประโยชน์ระดับท้องถิ่น บางครั้งหากไม่ได้รับการตอบสนองหรือปฏิบัติต่อข้อเรียกร้องนั้นอย่างเป็นที่น่าพอใจ ก็อาจขยายผลเป็นข้อเรียกร้องระดับชาติได้

การเกิดขึ้นของกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ มีผลกระทบต่อการปรับเปลี่ยนวิชาชีพการบริหาร คือ แทนที่ผู้บริหารจะให้ความสนใจเฉพาะที่บริหารภายใต้โรงเรียนอย่างเดียวก็ต้องให้ความสนใจและดำเนินความพยายามที่จะต่อรองหรือติดต่อกับกลุ่มอิทธิพลและกลุ่มผลประโยชน์ที่แวดล้อมโรงเรียนด้วย นอกจากนี้ ยังปรับเปลี่ยนระบบการบริหารโรงเรียนให้เป็นระบบเปิดมากยิ่งขึ้น

ทาลคอต พาร์สัน (Talcott Parson) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ได้เสนอทฤษฎีการบริหารที่สนองความต้องการให้โรงเรียนเป็นระบบเปิดที่เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์การกับสภาวะแวดล้อม โดยเขาได้แบ่งกิจกรรมหรืองานในองค์การออกเป็น ๓ ระดับ คือ

- ระดับเทคนิค ซึ่งทางการศึกษาก็คือ การสอนของครู
- ระดับบริหาร คือ การประสานสัมพันธ์ของผู้บริหารกับกิจกรรมต่าง ๆ ในโรงเรียนกับสภาพแวดล้อมภายนอก

- ระดับสถาบันหรือระดับชุมชน คือ การบริหารงานต้องเป็นไปตามโครงสร้างขององค์การและอยู่ในกรอบของการควบคุมของชุมชนหรือสังคมที่อยู่ล้อมรอบภายนอก

โดยกิจกรรมทั้ง ๓ ระดับ จะต้องเป็นไปอย่างสัมพันธ์กัน กล่าวคือ กิจกรรมระดับเทคนิคอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกิจกรรมระดับบริหาร และกิจกรรมระดับบริหารอยู่ภายใต้การดูแลควบคุมของกิจกรรมระดับสถาบันหรือระดับชุมชน

ในทัศนะของ ทาลคอต พาร์สัน (Talcott Parson) เห็นว่า ไม่มีองค์การใดที่อยู่ได้ด้วยตนเองโดยไม่พึ่งพา หรือมีความสัมพันธ์กับองค์การอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระดับบริหารกับระดับสถาบันซึ่งมามาตรการที่ระดับสถาบันควบคุมระดับบริหารผ่านทางบรรทัดฐานของสังคม (Social Norms) และการจัดตั้งหน่วยงานที่ดูแลควบคุมหรือเชื่อมช่องว่าง อาทิ การจัดตั้งหน่วยวิจัย หน่วยวางแผน หน่วยพิจารณาจัดงบประมาณในหน่วยงานกลางทางการศึกษา เพื่อดูแลควบคุมการบริหารงานของสถาบันการศึกษา ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมิใช่เป็นไปในลักษณะของการดูแลควบคุมเท่านั้น ยังเป็นไปในลักษณะที่องค์การระดับบริหารของความสนับสนุนจากองค์การระดับสถาบันในเรื่องต่าง ๆ อาทิ การขอการสนับสนุนทางการเงิน การตรากฎหมาย และการจัดหาบุคลากร^{๓๒}

๔) ทฤษฎีการบริหารการศึกษาตั้งแต่ปี ค.ศ.๑๙๗๕ เป็นต้นมา

ตั้งแต่ปี ค.ศ.๑๙๗๕ ได้มีแนวคิดทางการศึกษาเกิดขึ้นมากมายและหลากหลาย แนวคิดที่สำคัญและนำเสนอในที่นี้ คือ แนวคิดด้านการบริหารการศึกษาด้วยการศึกษาวัฒนธรรม แนวคิดทฤษฎีการบริหารเชิงปฏิบัติ และแนวคิดการศึกษานโยบาย

๔.๑ แนวคิดด้านบริหารการศึกษาด้วยการศึกษาวัฒนธรรม

แนวคิดนี้ เน้นการศึกษาทางวัฒนธรรมและอุปมาอุปไมย (Culture and Metaphor) ในองค์การโดยอาศัยพื้นฐานของการศึกษาด้านสังคมวิทยา (Sociology) แนวคิดนี้กล่าวโดยสรุป คือ เรื่องราวที่เกิดขึ้นในองค์การปรากฏออกมาในรูปของภาษาที่ใช้พรรณนาความเป็นจริงตามความคิดของคน และความคิดของคนเกี่ยวกับความเป็นจริงก็เป็นผลเนื่องมาจากความเชื่อที่เขามีอยู่ ดังนั้น ทฤษฎีองค์การที่เหมาะสมจึงต้องเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวกับธรรมชาติของเรื่องราวต่าง ๆ ที่ชี้นำชีวิตขององค์การและโรงเรียน พร้อมสอดคล้องกับคุณลักษณะของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในองค์การและองค์การที่เกี่ยวข้องด้วย

^{๓๒} ประภาพรณ รักเลี้ยง, ดร., **หลักทฤษฎีและปฏิบัติการบริหารการศึกษา**, หน้า ๒๗-๒๘.

นอกจากนั้น แง่คิดสำคัญขององค์การ คือ แง่คิดทางวัฒนธรรม ซึ่งสามารถศึกษาได้จาก อุปมาอุปไมย ประเพณี และการติดต่อที่ปรากฏที่อยู่ในองค์การ ธรรมชาติที่ได้จากการอุปมาอุปไมยมีความสำคัญต่อกระบวนการสร้างทฤษฎี เพราะว่อุปมาอุปไมยให้ภาพของการศึกษาสิ่งนั้น

ในระบบการศึกษา วัฒนธรรมของสถาบันการศึกษาหลายอย่างเป็นประเพณีที่ปรากฏอยู่ในองค์การ ขนบธรรมเนียม ปฏิสัมพันธ์ที่เป็นแบบฉบับของสถาบัน อาทิ การจัดแข่งขันกีฬา การรับน้อง การคัดเลือกอาจารย์เข้าสอน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันในแต่ละสถานศึกษา แนวคิดและรูปแบบการบริหารที่แตกต่างกัน ย่อมส่งผลกระทบต่อการนำทฤษฎีมาใช้ในการศึกษาองค์การว่าสามารถให้ภาพของการศึกษาองค์การตามที่ได้ปรากฏอยู่จริงได้หรือไม่ และเป็นแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรมองค์การที่เป็นแนวคิดใหม่ที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาและการจัดการศึกษา

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมและอุปมาอุปไมยขององค์การเป็นการให้ภาพความจริงบางส่วนขององค์การไม่ได้ทำให้เห็นภาพทั้งหมดขององค์การที่จะสามารถนำไปประยุกต์ใช้การกับการศึกษาองค์การทั้งหมดได้ หรืออย่างอุปมาองค์การว่าเป็นเสมือนเครื่องจักร/หรือระบบ/หรือกลุ่ม/หรือโรงละคร คำอุปมาแต่ละอย่างก็จะให้ความหมายพื้นฐานสำหรับการตีความที่แตกต่างกัน ให้แนวคิดเกี่ยวกับภาพที่นำไปสู่การตีความกับสิ่งที่ป็นจริงในองค์การแตกต่างกัน และแนวคิดที่แตกต่างกันนี้จะส่งผลต่อการตีความสิ่งอื่นแตกต่างกันไปด้วย อาทิ จุดประสงค์ขององค์การ โครงสร้างองค์การ และวิธีการบริหารองค์การ นอกจากนี้ การนำแนวการศึกษาวัฒนธรรมมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมขององค์การ เป็นการศึกษาที่ปฏิเสธทฤษฎีระบบ และเป็นการศึกษาที่ขึ้นอยู่กับความรู้สึกของคนในองค์การที่แสดงออกมาตามประสบการณ์ของแต่ละคน ซึ่งเป็นแนวคิดศึกษาดังกล่าวมิได้มีแนวคิดใดที่จะเสนอข้อสมมติฐานที่สามารถทดสอบถึงความเป็นจริงได้อย่างเปิดเผย และสามารถให้ผลต่อเนื่องเป็นประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในการบริหารการศึกษาได้

๔.๒ แนวคิดทฤษฎีการบริหารเชิงปฏิบัติ

ในช่วง ค.ศ. ๑๙๘๐ ได้มีการค้นหาทฤษฎีเชิงปฏิบัติ (Theory of Practice) ซึ่งมีแนวคิดสำคัญว่าสาขาวิทยาการบริหารการศึกษามีขอบเขตกว้างมากและมีลักษณะทางวิทยาการเป็นการเฉพาะที่ต้องมีแนวการศึกษาวิจัยของตนเอง แม้ว่าในระยะเริ่มต้นจะต้องขอยืมแนวการศึกษาของสาขาวิชาอื่นบ้างก็ตาม ดังนั้นนักการบริหารการศึกษาต้องเชื่อมั่นในตนเอง โดยการการเสาะหาเครื่องมือและวิธีการศึกษาของตนให้เหมาะสมต่อการศึกษาด้านการบริหารการศึกษามากกว่าการขอยืมจากทฤษฎีของสาขาวิชาอื่น

ในช่วง ค.ศ. ๑๙๘๐ นี้ แจ็ค เอ คัลเบิร์ตสัน (Jack A. Cullbertson) ได้เสนอว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดในยุคนี้ คือ การพัฒนารอบแนวคิดสำหรับการพัฒนาทฤษฎี สิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการศึกษาระบบการศึกษาด้วยการศึกษาสภาพการณ์ เหตุการณ์ และกระบวนการ ตลอดจนปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร และภาวะผู้นำ โดยเน้นการหาหลักการที่สามารถใช้ได้ทั่วไป (Generalization) ในสาขาวิชาการบริหารการศึกษาด้วยรูปแบบ และวิธีการที่ คัลเบิร์ตสัน (Cullbertson) เสนอประกอบด้วยการศึกษาภาคสนามและการสอบถามที่มีพื้นฐานมาจากการศึกษาภาคสนาม การวิจัยอนาคต การวิจัยเปรียบเทียบ

การศึกษากรณีตัวอย่าง การวิเคราะห์ระบบภาษา สัญลักษณ์และศิลปะการพูดการเขียนที่ใช้อยู่ รวมทั้งวิธีการศึกษาทางมนุษยวิทยา และการวิจัย และการวิจัยนโยบาย

นอกจากนั้น โด널ด์เจ วิลโลว์ (Donald J. Willower) ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ในยุคที่การบริหารการศึกษาตกอยู่ภายใต้ภาวะแวดล้อมที่สับสนหลากหลายและการรวมกลุ่มเพื่อการต่อรองการบริหารการศึกษาจึงควรนำทฤษฎีต่าง ๆ มาใช้ อาทิ ทฤษฎีการบริหารการขัดแย้ง การเจรจาต่อรองอำนาจและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และการจัดการศึกษาระบบเปิด วิลโลว์ (Willower) เสนอว่า การจัดหลักสูตรการศึกษาควรพิจารณาพื้นฐานของมนุษย์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ส่วนหนึ่งของชุมชน และส่วนหนึ่งของโลก

๔.๓ แนวคิดการศึกษานโยบาย

คุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งของนักการบริหารการศึกษายุคนี้ คือ ต้องมีทักษะการวิเคราะห์นโยบาย โดยต้องมีความสามารถในการบริหาร กำหนด พิจารณา ตัดสินใจ เน้น และปฏิบัติตามนโยบายทางการเมืองด้วย ซึ่งต้องมีความรู้และทักษะด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นที่สถาบันการศึกษาตั้งอยู่ และระดับชาติที่ส่งผลกระทบต่อจัดการศึกษาของสถาบัน ซึ่งลักษณะแนวคิดด้านการศึกษานโยบายนี้ส่งผลกระทบต่อองค์การการศึกษาตกอยู่ในฐานะที่ต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างและวิธีการการบริหารอยู่เสมอ ๆ ตามแรงกดดันทางการเมือง เศรษฐกิจ ความเชี่ยวชาญของบุคลากรของสถาบัน และสภาวะแวดล้อม แรงกดดันดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสถาบันการศึกษามีโครงสร้างและวิธีการบริหารที่ยืดหยุ่น และอยู่ในสภาวะที่สามารถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมได้ตลอดเวลา^{๓๓}

กล่าวโดยสรุป ความสำเร็จของการบริหารการศึกษาก่อนปี ค.ศ.๑๙๗๕ เป็นผลที่เกี่ยวข้องเนื่องถึงการนำหลักวิชาในสาขาที่เกี่ยวข้องมาประยุกต์ใช้ แต่นับจากกลางทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมาเริ่มมีการตั้งคำถามถึงความเหมาะสมของการนำเสนอเอาทฤษฎีและแนวคิดจากสาขาวิชาอื่นมาใช้ว่าสามารถให้ภาพที่เป็นจริงขององค์การการศึกษาได้หรือไม่ เพราะสภาพและบรรยากาศของสถาบัน การศึกษาแตกต่างจากองค์การรูปแบบอื่น การศึกษาสภาวะของการจัดการศึกษา และการจัดองค์กรการศึกษา จึงควรอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีและแนวคิดที่สอดคล้องกับลักษณะและหลักการการศึกษา ดังนั้นในช่วงทศวรรษ ๑๙๘๐ จึงได้มีการศึกษาและพัฒนาทฤษฎีและแนวคิดทางการบริหารการศึกษารุดขึ้นอย่างมากมาย

อย่างไรก็ตาม เป็นที่ตระหนักดีว่าไม่มีทฤษฎีใดที่มีความสมบูรณ์ที่จะใช้ศึกษาการบริหารการศึกษาและการศึกษาเกี่ยวกับองค์การการศึกษาได้รอบด้าน แต่ละบุคคลที่เกี่ยวข้องต่างต้องมีวัฒนธรรมเฉพาะตน ส่งผลให้เกิดความแตกต่างในระหว่างบุคคลและองค์การ ไม่มีบุคคลใดหรือองค์การใดที่จะเหมือนกับบุคคลอื่นและองค์การอื่นทุกประการ แม้กระนั้นก็ไม่อาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีต่าง ๆ ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในหารศึกษาและการปฏิบัติทางการบริหารการศึกษาและการจัดองค์กรได้ ซึ่งตามแนวคิดดังกล่าวนี้นักทฤษฎีหลายท่านได้เสนอให้พิจารณาการบริหารและองค์การการศึกษาในลักษณะที่เป็นกระบวนการหรือที่เป็นพลวัตที่มีความยืดหยุ่นตามลักษณะของสภาวะแวดล้อมและ

^{๓๓} ประภาพรณ รักเลี้ยง, ดร., *หลักทฤษฎีและปฏิบัติการบริหารการศึกษา*, หน้า ๒๙-๓๔.

ธรรมชาติของการศึกษา การมีแนวการศึกษาที่มีกรอบแนวคิด รูปแบบหรือระบบที่แน่นอนตายตัวเหมือน การศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์หรือสาขาวิชาอื่น ย่อมไม่อาจนำมาใช้และเสนอภาพที่เป็นจริงของระบบ บริหารการศึกษาได้ครบถ้วนสมบูรณ์

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การบริหารการศึกษาในปัจจุบันหากพิจารณาในแง่ทฤษฎี ยังไม่ ปรากฏว่าทฤษฎีใดที่มีความสมบูรณ์ต่อการนำมาใช้ เมื่อคำนึงในแง่ของการวิจัยแนวคิดในปัจจุบันมีการ กระตุ้นให้มีการใช้แนวการศึกษาที่มีความหลากหลาย ไม่ยึดติดกับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเมื่อคำนึงถึงการ ปฏิบัติ สิ่งที่ขัดแย้งกันอยู่ในด้านทฤษฎีและการวิจัย ส่งผลเรียกร้องให้นักบริหารการศึกษาประยุกต์แนวคิด การศึกษาใหม่ ๆ และวิธีการศึกษาที่หลากหลาย และทำความเข้าใจการบริหารและองค์การที่ตน รับผิดชอบอยู่

๒.๓ หลักการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

หลักการศึกษาพระพุทธศาสนา เรียกว่า ไตรสิกขา^{๓๔} หรือ สิกขา ๓ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นหลัก สำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือพระนิพพาน เรียก ทั่วไปว่าหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา

ศีล หมายถึง การประพฤติดีประพฤติดุกต้องตามหลักทั่ว ๆ ไป ที่มีหลักอยู่ว่า ไม่เป็นการทำให้ ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่ทำตนให้เดือดร้อนการที่เกี่ยวเนื่องอยู่เป็นสังคมมนุษย์ หรือเกี่ยวข้องกันภายใน ครอบครัวหรือแม้ที่สุดที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ที่เป็นของจำเป็นแก่ชีวิตซึ่งทั้งหมดนั้น เรา จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องในหลักที่จะไม่เกิดโทษ หรือเกิดอันตรายขึ้นจากสิ่งเหล่านี้ข้อปฏิบัติเหล่านี้ ในขั้นนี้ เรียกว่า ศีล หรือที่เรียกว่า “ศีลสิกขา” แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษา หรือควรอบรมที่เป็นขั้นศีล เป็นการปฏิบัติ เพื่อความปรกติสงบเรียบร้อย ปราศจากโทษขั้นต้น ๆ ที่เป็นไปทางกาย ทางวาจา ทั้งที่เกี่ยวกับสังคม หรือ ส่วนตัว หรือสิ่งของต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่

สมาธิ หมายถึง ความตั้งมั่นแน่วแน่ ได้แก่การทำจิตนั้นให้เหมาะสมที่จะให้การทำงานทาง จิต เป็นการบังคับจิต ผึกฝนจิต หรืออบรมจิต ให้จิต อยู่ในลักษณะที่พร้อม ที่มีสมรรถภาพถึงที่สุด ในการ ที่จะปฏิบัติหน้าที่ทางจิต ซึ่งเป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่า สมาธิ หลักในพุทธวจนะ พระองค์ทรงแสดงลักษณะของจิตด้วยคำอีกคำหนึ่งซึ่งเป็นคำที่สำคัญที่สุด คือคำว่า กมมณีโย แปลว่า สมควรแก่การทำงาน คำว่า สมาธิ มีความมุ่งหมายถึงการบังคับจิต สามารถบังคับจิตให้ตั้งอยู่ในภาวะที่ พร้อมที่สุด ที่จะทำการงาน ฉะนั้นเราควรจะเข้าใจคำว่าสมาธิกันให้ถูกต้อง สิ่งนี้เรียกว่า สมาธินี้ ท่านเรียก อีกอย่างหนึ่งว่า “จิตตสิกขา” แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษาหรืออบรมในทางบังคับจิต หรือเกี่ยวกับจิต

ปัญญา หรือ ปัญญาสิกขา หมายถึง การฝึกอบรม ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องและ สมบูรณ์ถึงที่สุดในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ความหมายของเรื่องนี้ สำคัญอยู่ที่ตรงที่คำว่า “ตาม เป็นจริง” หรือตามที่พระบาลีว่า ยถาภูตัง แปลว่า ตามที่มันเป็นจริง คนเรารู้จักไม่สามารถรู้อะไร ๆ ให้ ถูกต้องตามที่เป็นจริงคือมักถูกต้องตามที่เข้าใจเอาเอง ทางพระพุทธศาสนาจึงมีระเบียบปฏิบัติ ที่เรียกว่า

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย). ๑๑/๒๒๘/๒๓๑, อง. ตัก. (ไทย). ๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

ปัญญาสิกขา ขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เป็นส่วนสุดท้าย สำหรับจะได้ฝึกฝนอบรมให้เกิดความเข้าใจ และความเห็น
แจ้งในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่เป็นจริงและโดยสมบูรณ์

การบริหารจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา มีหลักการที่สำคัญดังนี้ คือ ประการแรกต้องสร้าง
ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นมาก่อน เมื่อปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิเกิดขึ้นพร้อมมูลก็จะเป็นเหตุทำให้
สัมมาทิฐิเกิดขึ้น เมื่อสัมมาทิฐิเกิด กระบวนการบริหารจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาก็ดำเนินการได้
เมื่อได้ดำเนินการบริหารจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขาแล้ว ก็มีการวัดผลและประเมินผล การศึกษาตาม
หลักไตรสิกขาเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ชัดเจนในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นสำหรับ
การศึกษาไว้ดังนี้

๒.๓.๑ ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ หมายถึง เหตุที่เป็นเครื่องหนุนให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้น มี ๒ ประการ คือ
ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ”^{๓๕} สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ หรือเห็นถูกต้อง จึงเป็นจุดเริ่มต้น
หรือเป็นตัวนำที่มีบทบาทสำคัญอยู่ตลอดเวลาในทุกขั้นตอนของการดำเนินการศึกษา ยิ่งการศึกษาได้รับความ
ความก้าวหน้าไปมากขึ้นเท่าไร สัมมาทิฐิก็จะยิ่งเพิ่มพูนงอกงามมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ในที่สุดก็จะ
กลายเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้การดำเนินการเข้าถึงจุดหมายปลายทางตามที่ได้กำหนดไว้ได้ รวมความว่า
สัมมาทิฐิเป็นทั้งจุดเริ่มต้น เป็นทั้งตัวการที่มีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนของการศึกษาจนถึงปลายทาง
ของการศึกษาเลยทีเดียว อย่างไรก็ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา มนุษย์ที่มีความเป็นอัจฉริยะ เช่น
พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายอาจสร้างสัมมาทิฐิได้ง่ายโดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยจาก
ภายนอกที่เรียกว่าปรโตโฆสะก็ได้ เพียงแต่รู้จักใช้การคิดอย่างถูกวิธี ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการอย่างเดียวก็
ทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นได้ แต่ถ้าเป็นมนุษย์สามัญการจะทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นได้ง่ายต้องอิงอาศัยปัจจัย
แห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการดังนี้ คือ

๑) ปรโตโฆสะ

ปรโตโฆสะ ตามศัพท์ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หมายถึง ปัจจัยภายนอกที่ดี ปัจจัยที่ถูกต้องดี
งาม ปัจจัยภายนอกที่ว่านี้หากจะเป็นสิ่งทำให้เกิดสัมมาทิฐิได้ ก็ต้องเกิดจากแหล่งที่ดี มีความเป็น
กัลยาณมิตร เป็นสิ่งทำให้ผู้พบเห็นเกิดศรัทธา เกิดความเลื่อมใส ให้ความเชื่อถือไว้วางใจ ปรโตโฆสะ
ดังกล่าวนำมาจัดแบ่งได้เป็น ๒ ด้านดังนี้

(๑) ด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ คือ ธรรมชาติต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์
สำหรับพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี เพราะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุน
ทำให้ผู้พบเห็นเกิดศรัทธา ทั้งเป็นแหล่งจูงใจทำให้อยากเข้ามาใช้เป็นแหล่งสำหรับฝึกฝนพัฒนาตนให้มี
ความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาหลายเหตุการณ์ได้เน้นเกี่ยวกับความสำคัญ
ด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี เช่น เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อมีพระชนมายุ ๗ พรรษา ทรงเลือกสถานที่
ไถ่ต้นหว้าในบรรยากาศที่เงียบสงบเจริญอานาปานสติกรรมฐาน เมื่อผนวชแล้วทรงเลือกสถานที่ใกล้ชิด
ธรรมชาติและชุมชน ณ ตำบลอรุเวลาเสนานิคมสำหรับบำเพ็ญเพียร ขณะตรัสรู้ได้ประทับไถ่ต้นโพธิ์ และ

^{๓๕} อภ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

เมื่อตรัสรู้แล้วทรงเปลี่ยนสถานที่จากที่ตรัสรู้ไปประทับใต้ต้นไทร ต้นจิก ต้นเกด และที่อื่น ๆ อีก ณ ที่ใกล้กับแม่น้ำเนรัญชรา สำหรับในพระวินัยปิฎก เรื่องที่ว่าด้วยเสนาสนวัตรและเสนาสนชั้นธกะ ได้กำหนดเรื่องความมีระเบียบและการทำความสะอาดที่อยู่อาศัย ทรงแสดงหลักธรรมเรื่องสัปปายะ หมายถึง สิ่งที่อำนวยความสะดวกสบาย เกื้อหนุนในการศึกษาพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญงอกงาม มี ๗ ประการ เป็นต้น ตัวอย่างเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ดี มีความเป็นกัลยาณมิตร

(๒) ด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม คือ สังคมต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ คำว่า สังคม (Society) ตามรูปศัพท์มาจากคำภาษาบาลีสองคำรวมกันคือ “สัง” แปลว่า ด้วยกันหรือพร้อมกัน กับคำว่า “คม” แปลว่า ไปหรือดำเนินไป เมื่อนำสองศัพท์รวมเข้าด้วยกันจะได้ศัพท์ว่า “สังคม” แปลว่า ไปด้วยกัน ไปพร้อมกัน เกี่ยวข้องกันหรือติดต่อกัน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมาย “สังคม” ไว้ว่า หมายถึง คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันเป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน เช่น สังคมชนบท, วงการหรือสมาคมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น สังคมชาวบ้าน, ที่เกี่ยวกับการพบปะสังสรรค์หรือชุมนุม เช่น วงสังคม งานสังคม^{๓๖} ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพบคำว่า สังคม ที่มาในอินทสมานโคตตชาดก บ่งบอกลักษณะทางสังคมไว้ดังนี้

“ยเทว ชญญา สทิสो มมนติ สีเลน ปญญาเย สุเตน จาปิ เตเนว เมตติ กยิราถ สทิสो สุขิ หเว สปปุริเสน **สงคโมติ.**”^{๓๗} แปลว่า “บุคคลรู้บุคคลใดว่า ผู้นี้เช่นเดียวกับเราด้วยศีล ปัญญา และสุตะ พึงกระทำไมตรีกับบุคคลเช่นนั้นแหละ เพราะการสมาคมกับสัตบุรุษเป็นความสุขโดยแท้” ในลหิตทราชาดกให้ความหมายดังต่อไปนี้ “ตํ ตาหํ ตาต ยาจามิ กรสสุ วจัน มม มาสสุ พาเลน สงคจนิ ทุกโข พาเลหิ **สงคโมติ.**”^{๓๘} แปลว่า “ลูกรัก ดังนั้นพ่อจึงขอร้องลูก ลูกจงทำตามคำของพ่อ ลูกอย่าสมาคมกับคนพาลเลย เพราะการสมาคมกับคนพาลทั้งหลายเป็นทุกข์” ในมหาสุตโสมชาดกให้ความหมายไว้ว่า “สทิเทว สุตโสม สพพิ โหติ สมาโโม

สา นํ สงคติ ปาเลติ นาสพพิ พหุ **สงคโม.**”^{๓๙} แปลว่า “ท่านสุตโสม การสมาคมกับสัตบุรุษ ครั่งเดียวเท่านั้น ก็คุ้มครองผู้นั้นได้ การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้บางครั้ง ก็คุ้มครองไม่ได้”

สรุปความหมายของสังคมตามนัยของพระพุทธศาสนา หมายถึง กิจกรรมที่บุคคลคบหาหรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่งก่อให้เกิดการกระทำหรือไม่กระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ดี จึงสนับสนุนการคบหากับบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้

^{๓๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๕๙.

^{๓๗} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๒/๔๒, พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๖๙.

^{๓๘} พุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๘๖/๒๐๖, พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๖/๑๓๕.

^{๓๙} พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๑๑/๑๑๓, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๑๑/๑๖๖.

อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ เหมือนกลียาณมิตตตานี้”^{๔๐}

๒) โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ ตามศัพท์ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การใช้ความคิดอย่าง ถูกวิธี ถูกต้องและเป็นระบบ โยนิโสมนสิการนี้ยังขยายความหมายออกไปได้อีกโดยแยกให้เห็นเป็นแง่ ๆ ดังนี้ คือ ๑) อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องกับความเป็นจริง ทำให้ยังรู้ลักษณะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ๒) ปณมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่อง จัดลำดับได้ มีขั้นตอน เป็นแถวเป็นแนว เป็นระเบียบตาม แนวเหตุผล ไม่สับสนยุ่งเหยิง รวมทั้งสามารถชักชวนความคิดของตนเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้องได้ ๓) การณ มนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ หรือคิดอย่างมีเหตุผล เป็นการคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกัน แห่งเหตุปัจจัยซึ่งส่งผลต่อเนื่องกันตามลำดับ ๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือ ใช้ความคิด ให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงเป้าหมาย ในที่นี้หมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุก เร้าให้เกิดความเพียร ทำให้หายหวาดกลัว ทำให้หายโกรธ หรือ ทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมาทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นเพียงการแสดงลักษณะด้านต่าง ๆ ของความคิดที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ซึ่งการที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ๆ อาจมีลักษณะเพียงบางข้อหรือมีครบทั้ง ๔ ข้อในคราวเดียวกันก็ได้ หากจะ เขียนลักษณะทั้งสี่ข้อให้สั้น ๆ คงได้ความว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร้ากุศล^{๔๑} ดังนั้นทั้ง ปรัตโยสะและโยนิโสมนสิการ ที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิทั้งสองประการนี้ควรสร้างและดำเนินการให้ เกิดมีขึ้นมาก่อนที่จะดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เพราะปัจจัยเหล่านี้เมื่อเกิดมีขึ้นอย่างพร้อมมูล แล้วก็จะส่งผลให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นต่อไป

๒.๓.๒ สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิหมายถึง ความเห็นชอบ หรือเห็นถูกต้อง เป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญของ มรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มแรกในระบบการศึกษาตามหลักการของพระพุทธศาสนา คำว่า สัมมาทิฐิ กับ คำว่า ปัญญา ในทางพระพุทธศาสนาเป็นคำที่นำมาใช้แทนกันได้^{๔๒} เนื่องจากสัมมาทิฐิเป็นไวพจน์ คำ หนึ่งของปัญญา คือ เป็นคำสำหรับที่ใช้เรียกแทนปัญญาได้ และหากได้พัฒนาธรรมข้อนี้ให้มีความชัดเจน มากขึ้นตามลำดับ ก็จะทำให้เห็นแนวทางดำเนินการที่ชัดเจนแจ่มแจ้งเมื่อเข้าสู่กระบวนการพัฒนาตาม หลักไตรสิกขา ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษาหรือในด้านการดำเนินชีวิตด้านอื่น ๆ ก็จะทำให้เห็นแนวทาง ดำเนินการที่ชัดเจนแจ่มแจ้งเช่นเดียวกัน ในส่วนนี้พระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะไว้ว่า พระพุทธศาสนามอง จริยธรรมในแง่ของการถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติหรือการนำเอา (ความรู้) กฎธรรมชาติมาใช้ให้เป็น ประโยชน์แก่มนุษย์ จึงได้ให้ความหมายของจริยะอันประเสริฐคือจริยธรรมที่ถูกต้องแท้จริงไว้ว่า เป็นการ ดำเนินชีวิตโดยวิถีทางที่จะทำให้ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติบังเกิดเป็นประโยชน์

^{๔๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔/๕๕.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๗๐-๖๗๑.

^{๔๒} ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑./๙๒.

แก่นมนุษย์ให้มากที่สุด โดยประพจน์ปฏิบัติในทางที่จะผลักดันและสร้างสรรค์สร้างเหตุปัจจัยต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างก่อผลดีบังเกิดคุณประโยชน์แก่นมนุษย์ ดังจะเห็นได้ชัดในคำสอนเกี่ยวกับหลักกรรม เป็นต้น ถ้าใช้ศัพท์เฉพาะในทางธรรมก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา คือ ปฏิปทาที่นำเอามัชฌิมาธรรมเทศนามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่นมนุษย์เพื่อบรรลุผลที่มุ่งหมายของมัชฌิมาธรรมเทศนานั้นเอง หลักการสำคัญของจริยะดังที่ได้กล่าวมานี้แยกแยะออกไปได้ ๓ ขั้นตอน คือ ขั้นที่ ๑ รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติหรือรู้เท่าทันธรรมดาว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขั้นที่ ๒ ใช้ความรู้นั้นให้เป็นประโยชน์ คือ ปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมดาหรือกฎธรรมดานั้นโดยกระทำการที่เป็นเหตุให้เหตุปัจจัยทั้งหลายดำเนินไปในทางที่จะก่อผลดี ขั้นที่ ๓ เมื่อทำอย่างถูกต้องที่ตัวเหตุปัจจัยแล้วก็ปล่อยให้ตัวเหตุปัจจัยเป็นไปตามธรรมดาหรือตามกฎจนก่อผลของมันเอง วางใจเป็นอิสระคอยดูอย่างรู้เท่าทันไม่ต้องถือมันเอาตัวตนเข้าไปผูกมัดขัดติดไว้ ตามหลักการนี้ ความรู้ความเข้าใจเป็นแกนนำของความประพฤติปฏิบัติ เป็นส่วนสำคัญที่ต้องใช้ตลอดตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด เมื่อพูดอย่างสั้นจึงเรียกจริยธรรมนี้ว่า การเป็นอยู่ด้วยปัญญา และเรียกบุคคลผู้มีจริยธรรมนี้ว่า บัณฑิต แปลว่า ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ด้วยเหตุที่ต้องใช้ปัญญาตั้งแต่เริ่มต้น ระบบจริยะคือมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทานี้ จึงมีสัมมาทิฐิ ได้แก่ความเห็นชอบหรือความเข้าใจถูกต้อง เป็นองค์ประกอบข้อแรก^{๔๓}

๒.๓.๓ การดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

เมื่อปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิได้มีพร้อมแล้วและได้สร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลแล้วการฝึกตามหลักไตรสิกขาก็เริ่มต้นได้ ดังนี้

๑) การดำเนินการศึกษาตามหลักของศีล

งานวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยถือว่าศีลและวินัยมีสาระอย่างเดียวกัน คือ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ส่วนความหมายระดับลึกของศัพท์ทั้งสองใช้ในความหมายตามทัศนะของพระธรรมปิฎกที่แบ่งศีลเป็น ๒ ระดับ ได้แก่ ศีลระดับธรรม ซึ่งหมายถึงข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่ทรงบัญญัติตามกฎธรรมดาแห่งความดีความชั่ว (กฎแห่งกรรม) กับ ศีลระดับวินัย คือ เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติขึ้นไว้เป็นทำนองประมวลกฎหมาย สำหรับกำกับความประพฤติของสมาชิกในหมู่ชนหรือชุมชนหนึ่ง โดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหมู่คณะหรือชุมชนนั้นโดยเฉพาะ ผู้ละเมิดบทบัญญัติแห่งศีลประเภทวินัยนี้มีความผิด ตามอาณัติของหมู่ ๒๘ ตามนัยนี้ศีลจึงเป็นทั้งธรรมและเป็นทั้งวินัย สาระสำคัญของศีลคือเป็นแกนกลางในการจัดระเบียบแบบแผนสำหรับสังคม เมื่อจะกล่าวเฉพาะความหมายของวินัยท่านให้ความหมายไว้ ๒ อย่าง คือ ๑) การฝึกให้มีความประพฤติและความเป็นอยู่เป็นระเบียบแบบแผน หรือ การบังคับควบคุมตนให้อยู่ในระเบียบ แบบแผน รวมทั้งการใช้ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติ ความเป็นอยู่ของคนและกิจการของหมู่ชน ๒) ระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่าง ๆ ที่วางไว้สำหรับเป็นหลักหรือเป็นมาตรฐานสำหรับใช้ฝึกคน^{๔๔} วินัยมีทั้งส่วนที่เป็นของคฤหัสถ์เรียกว่า อาคาริยวินัย และส่วนที่เป็นของบรรพชิตเรียกว่า อนาคาริยวินัย คำว่าวินัยสำหรับบรรพชิตมิใช่ศีลในความหมายแคบ ๆ แต่ครอบคลุมเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ด้านนอกของ

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๓๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๑.

พระภิกษุทั้งหมด เริ่มตั้งแต่กำหนดคุณสมบัติ สิทธิ หน้าที่ วิธีรับและวิธีฝึกอบรมสมาชิกใหม่ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปวินัยมีความหมายครอบคลุม ระบบแบบแผนเกี่ยวกับการปกครอง การบริหาร การศาล นิติบัญญัติ การเศรษฐกิจ การศึกษา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการศึกษาก็เป็นเรื่องของศีลด้วยเหมือนกัน โดยสาระสำคัญของการศึกษาตามหลักศีลนี้เป็นเรื่องของการพัฒนาหรือการฝึกอบรม ๒ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ คือ ให้นุชนรู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้า ได้แก่ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ด้วดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงาม ให้อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมสูญไป ๒) ด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ ให้นุชนรู้จักตั้งตนอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เป็นต้น

๒) การดำเนินการศึกษาตามหลักของสมาธิ

การศึกษาตามหลักสมาธิ คือ การพัฒนาหรือฝึกอบรมจิตใจให้เกิดมีคุณลักษณะ ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านสมรรถภาพจิต คือ จิตที่มีความสามารถในการคิดสูง เช่น คิดได้แก่่ง คิดได้แคล่วคล่อง คิดได้รวดเร็ว คิดได้มาก เป็นต้น ๒) ด้านคุณภาพจิต คือ จิตมีคุณธรรม ซึ่งทำให้เห็นถึงลักษณะที่ดีเด่นของจิต เช่น มีความเข้มแข็งมั่นคง ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสติ สมาธิ มีวินัย มีความรับผิดชอบ มีความซื่อสัตย์ มีเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละเพื่อส่วนรวม ประหยัด กตัญญู เป็นต้น ๓) ด้านสุขภาพจิต คือ จิตที่มีสุขภาพดี เช่น จิตมีสมาธิ เป็นสุข สดชื่น ผ่องใส ร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่ง โล่ง สบาย เป็นต้น

หลักการทางพุทธศาสนา อาศัยคำสอนระดับศีลหรือวินัยที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการเน้นไปทาง ด้านของโครงสร้าง กฎ ข้อบังคับ ระเบียบแบบแผน ต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาพัฒนาหรือฝึกอบรมด้านภายนอกตัวบุคคลในทัศนะพุทธศาสนามองว่า หากจะทำการศึกษาพัฒนาหรือฝึกอบรมได้ประสบผลสำเร็จอย่างสมบูรณ์แบบต้องมีการศึกษาพัฒนาหรือฝึกอบรมด้านจิตใจซึ่งอยู่ภายในของตัวบุคคลด้วย คือ สร้างจิตสำนึกให้บุคคลในองค์กร ให้มีคุณธรรม เกิดความสำนึก มีความรับผิดชอบ ต่อตนเอง องค์กร ชุมชน และสังคม สามารถที่จะดำรงตนให้อยู่ในองค์กร ชุมชน และสังคม ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ด้วยนั้นได้อย่างมีความสุขและเกื้อกูล

๓) การดำเนินการศึกษาตามหลักของปัญญา

การศึกษาตามหลักปัญญา คือ การพัฒนาหรือฝึกอบรมปัญญา ให้นุชนเกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือรู้ตามที่มันเป็น ได้เคยกล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ว่า คำว่า ปัญญา และ คำว่า สัมมาทิฐิ เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ ดังนั้นทั้งปัญญาหรือสัมมาทิฐิ คือ ความรู้รอบ เข้าใจชัดเจน หรือ ความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง จึงเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวนำที่มีบทบาทสำคัญอยู่ตลอดเวลาในทุกขั้นตอนของการศึกษา ยิ่งการศึกษาได้รับความก้าวหน้าไปมากขึ้นเท่าไร ทั้งปัญญาหรือสัมมาทิฐิ ก็จะต้องเพิ่มพูนงอกงามมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ในที่สุดก็จะกลายเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้การศึกษาดำเนินการเข้าถึงจุดหมายปลายทางตามที่ได้กำหนดไว้ได้ ดังนั้น ทั้งปัญญาหรือสัมมาทิฐิ จึงเป็นทั้งจุดเริ่มต้น และเป็นทั้งตัวการที่มีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนของการศึกษาจนถึงปลายทางของการศึกษา ในทัศนะพุทธศาสนามองว่า หากจะทำการศึกษาพัฒนาหรือฝึกอบรมมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์แบบต้องมีพัฒนาด้านปัญญาภายในของตัว

บุคคลด้วย คือ การพัฒนาปัญญาของบุคคลให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างงดงาม สะดวก และมีความปลอดภัยในทุก ๆ ขั้นตอน

การพัฒนาปัญญาแบ่งได้ดังนี้ ปัญญาขั้นแรก คือ ปัญญาที่เป็นความรู้ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ต่อจากนั้น ลึกซึ้งลงไปอีกคือการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริง ไม่เพี้ยนเพี้ยนหรือเอนเอียงด้วยอคติ เนื่องจากการรับรู้ นั้น ยังมีขั้นต่อไปอีกคือการคิดการวินิจฉัย ซึ่งหมายถึงการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ ปัญญาอีกขั้นหนึ่ง คือ ปัญญาที่รู้เข้าใจถึงสาระแห่งความเป็นไปของโลกและชีวิต รู้ทางเสื่อม ทางเจริญและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหา และสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาตน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญดีงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ขั้นสุดท้ายได้แก่ ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือโลกและชีวิต เข้าถึงความเจริญแท้ของการที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ทำให้คลายความยึดติดถือมั่นโดยวางใจได้ถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย แยกจิตใจออกมาเป็นอิสระได้ เลิกเอาความอยากของตนเป็นตัวกำหนดเปลี่ยนมาเป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาเป็นขั้นที่จิตใจเข้าถึงอิสรภาพ หลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์^{๔๕} การศึกษาตามหลัก ศิล สมาธิ และปัญญา มีความสัมพันธ์อย่างเกื้อกูลต่อกัน ดังนี้ คือ ด้านศิลป เป็นการจัดระเบียบ ด้านสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูลแก่การพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นสิ่งที่นำมาใช้ฝึกมนุษย์ ให้มีระเบียบวินัย มีความสุจริตกาย วาจา มีแรงงานที่เป็นสัมมาชีพ มีพฤติกรรมที่ดีงาม และร่วมสร้างสรรค์สังคมให้ดีงาม และการอาศัยสภาพแวดล้อมที่เอื้อเช่นนี้ก็จะยังเป็นพื้นฐานให้เอื้อต่อการพัฒนาสมาธิหรือพัฒนาจิตใจต่อไป ด้านสมาธิ เป็นการพัฒนาจิตใจให้ประณีต มีสมรรถภาพ มีคุณภาพ และมีสุขภาพจิตที่ดี การอาศัยสภาพสภาพจิตใจที่ดีก็จะเป็นพื้นฐานให้เอื้อต่อการปัญญาต่อไปต่อไป ด้านปัญญา เป็นการพัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจในสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทำการต่าง ๆ ด้วยความรู้เข้าใจ จนบรรลุถึงความรู้ประเภทที่ทำให้มีชีวิตหลุดพ้นเป็นอิสระ เป็นอยู่ด้วยความผ่องใสเบิกบานตลอดทุกเวลา เมื่อพัฒนามาจนถึงตรงนี้แล้วการบรรจบประสานของด้านจิตกับด้านปัญญา ก็จะทำให้ปัญญาส่งผลต่อจิตใจอีก โดยปัญญาจะปลดปล่อยจิตให้เป็นอิสระ และทำให้เกิดสภาพจิตอุเบกขาแต่เป็นอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งทำให้จิตอยู่ตัว มีดุลยภาพ สภาพจิตเช่นนี้ก็จะป็นปัจจัยแก่ ศิล คือ ส่งผลทำให้มนุษย์เกิดมีพฤติกรรมที่ดีงามเกื้อกูลในความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน และเป็นเครื่องประสานสังคมโดยนำไปสู่การให้เผื่อแผ่แบ่งปัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวาจา และการบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน เป็นต้น

๒.๓.๔ การวัดและประเมินผลการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

การวัดผล หมายถึง การใช้เครื่องมืออย่างใดอย่างหนึ่งทำการค้นหาหรือการตรวจสอบเพื่อให้ได้ข้อมูลซึ่งเป็นปริมาณหรือคุณภาพที่มีความหมายแทนพฤติกรรมหรือคุณลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือแทนผลงานที่ผู้ศึกษาแต่ละคนแสดงออกมา

ส่วนการประเมิน คือ การตัดสินคุณค่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการเปรียบเทียบระหว่างผลจากการวัดกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้ แล้วสรุปตัดสินว่า ผ่าน หรือ ไม่ผ่าน ได้ หรือ ตก เป็นต้น การศึกษาตามหลักของ

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๙๕.

ไตรสิกขานั้นมุ่งพัฒนามนุษย์ให้มีความเจริญงอกงาม ใน ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านศีล คือการพัฒนาทางด้านกายภาพและด้านสังคม ด้านสมาธิ คือ การพัฒนาทางด้านจิตใจ และ ด้านปัญญา คือ การพัฒนาทางด้านปัญญา ดังนั้นเมื่อแยกด้านศีลออกเป็น ๒ ด้านคือ ทางด้านกาย และด้านสังคม ก็จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า มีการพัฒนามนุษย์เป็น ๔ ด้าน คือ ด้านกาย สังคม จิตใจ และสติปัญญา ดังนั้นเวลาวัดผลและประเมินผลที่จะทำให้สอดคล้องกับหลักของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาจึงต้องแยกวัดให้ครบทั้ง ๔ ด้านดังนี้

๑) พัฒนาการทางด้านกาย

พัฒนาการทางด้านกาย เป็นการพัฒนาหรือฝึกอบรมด้านกายให้รู้จักติดต่อกับสิ่งแวดล้อมทั้งภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้า ได้แก่ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ พัฒนาการดังกล่าวมาให้สังเกตจากพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น บริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ในปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสมได้คุณค่าแท้ ดูแลร่างกาย การนุ่งห่ม การแต่งกายสะอาดเรียบร้อย ดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลสิ่งแวดล้อม เป็น

๒) พัฒนาการทางด้านศีล

พัฒนาการทางด้านศีล เป็นการพัฒนาหรือฝึกอบรมด้านความประพฤติของบุคคล ให้เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในระเบียบวินัย ไม่ให้เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี มีความเกื้อกูลต่อผู้อื่นในสังคม พัฒนาการดังกล่าวมาให้สังเกตจากพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น ถ้าเป็นบรรพชิต สังเกตจากความประพฤติตามหลักที่เรียกว่าปาริสุทธศีล ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าอนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย อินทรีย์สังวรศีล คือ ความสำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลครอบงำเมื่อรับรู้อินทรีย์ทั้ง ๖ อาชีวปาริสุทธศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ และ ปัจจัยสันนิสิตศีล คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา เป็นต้น ถ้าเป็นคฤหัสถ์ หรือ ชาวบ้านทั่วไปสังเกตจากความประพฤติ คือ เป็นผู้มืศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต มีวินัย ซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ ตรงต่อเวลา สามารถพึ่งตนเองได้หรือทำงานเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต เป็นต้น

๓) พัฒนาการทางด้านจิต

พัฒนาการทางด้านจิต เป็นการพัฒนาหรือฝึกอบรมด้านจิตใจของบุคคล ให้มีความเข้มแข็งมั่นคง เจริญด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ สดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส เป็นต้น พัฒนาการดังกล่าวมาให้สังเกตจากพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น ถ้าเป็นบรรพชิต สังเกตจากความประพฤติตามหลักสัมมาวายามะ หมายถึง ความพยายามหรือความเพียรชอบ ได้แก่ สังวรประธาน คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ปหานประธาน คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ภavanaประธาน คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อนรรักขนาประธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นจนไพบูลย์ เป็นต้น นอกจากนี้ควรสังเกตจากความประพฤติตามหลัก สัมมาสติ หมายถึง การระลึกชอบ และสัมมาสมาธิ หมายถึง การตั้งจิตมั่นชอบ เป็นต้น ถ้าเป็นคฤหัสถ์ หรือ ชาวบ้านทั่วไปสังเกตจากความประพฤติ คือ มีความกตัญญูรู้คุณ ตอบแทน

คุณ มีจิตใจ เมตตา กรุณา (เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แบ่งปัน) ต่อกัน ทำงานและเรียนรู้อย่างตั้งใจ อดทน ขยันหมั่นเพียร มีสุขภาพจิตดี แจ่มใส ร่าเริง เบิกบาน เป็นต้น

๔) พัฒนาการทางด้านปัญญา

พัฒนาการทางด้านปัญญา เป็นการพัฒนาหรือฝึกอบรมด้านปัญญาของบุคคล ให้รู้เข้าใจ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา พัฒนาการดังกล่าวมาให้สังเกตจากพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น มีศรัทธาและความเข้าใจถูกต้องใน พระรัตนตรัยรู้บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษา แสวงหาความจริง และใฝ่สร้างสรรค์ พัฒนางานอยู่เสมอ รู้เท่าทัน แก้ไขปัญหาชีวิตและการทำงานได้ด้วยสติปัญญา เป็นต้น

สรุปการศึกษาตามหลักไตรสิกขาที่ได้นำเสนอ ซึ่งผู้วิจัยนำมาสรุปได้ดังนี้

๑) หลักไตรสิกขา มีประเด็นที่น่าสนใจสรุปได้ดังนี้ ๑) ความเป็นมาของหลักไตรสิกขา พบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาไว้ใน วัชชีปุตตสูตร ขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี นอกจากนี้ยังได้พบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของไตรสิกขาไว้ใน ทุติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสูตรอีกด้วย ๒) ความหมายและประเภทของไตรสิกขา หมายถึง การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง ประเภทของไตรสิกขา ที่ได้นำเสนอในหัวข้อนี้ มีการจัดอยู่ ๓ ประเภท คือ จัดประเภทตามหลักไตรสิกขา จัดประเภทโดยนำเนื้อหาธรรมคัมภีร์ ๘ มาสังเคราะห์ และ จัดประเภทตามธรรมชั้นธัมม ๓) ความสำคัญของหลักไตรสิกขา หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาหลัก และหลักไตรสิกขาฐานะใช้เป็นกรอบพัฒนาโรงเรียนวิถิพุทธ ๔) สาระสำคัญของหลักไตรสิกขา คือ หลักปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของ จิตใจหรือสมาธิ และ อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา มักเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

๒) การศึกษาตามหลักไตรสิกขา แนวคิดนี้มีส่วนประกอบที่สำคัญ ๔ ประการ สรุปได้ดังนี้ คือ ประการแรกสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นก่อน เมื่อปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิเกิดขึ้นพร้อมมูลแล้วก็เป็นเหตุทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้น เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้น กระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขาก็ดำเนินการได้ เมื่อได้ดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขาแล้ว ก็วัดผลและประเมินผลตามหลักไตรสิกขา

๒.๔ หลักพุทธวิธีการบริหารจัดการศึกษา

พระพุทธศาสนาได้เน้นความสำคัญเกี่ยวกับหลักพุทธวิธีการบริหารจัดการศึกษา ซึ่งในการวิจัยฉบับนี้ได้ให้ความสำคัญในหลักไตรสิกขาเป็นอย่างมากเนื่องจากว่าหลักปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งหมดจัดเข้ารวมอยู่ในหลักสิกขานี้ เรื่องของการศึกษาจึงเป็นเรื่องของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับไตรสิกขาไว้ว่า ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งมักเรียกกันง่าย ๆ สะดวก ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ๑) อธิศีลสิกขา คือ การฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ ได้แก่ รวมเอาองค์มรรคข้อ สัมมาวาจา สัมมกัมมันตะ และสัมมาอาชีวะเข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การดำรงตนด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมให้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงามเกื้อกูลเป็นประโยชน์ ช่วยรักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะในทางสังคม ให้อยู่ในภาวะเอื้ออำนวยแก่การที่ทุก ๆ คนจะสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือปฏิบัติตามมรรคกันได้ด้วยดี ๒) อธิจิตตสิกขา คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ได้รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การฝึกให้มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิมีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุขบริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวนหรือทำให้เศร้าหมอง อยู่ในสภาพเหมาะแก่การใช้งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้งและตรงตามความเป็นจริง ๓) อธิปัญญาสิกขา การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ความคิดความเข้าใจที่ถูกบิดเบือนเคลือบคลุม ย้อมสี อำพราง หรือพรางมัว เป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลสมีวิชาและตัณหาเป็นผู้นำที่ครอบงำจิตอยู่ การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคงบริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแนบเนียนยิ่งขึ้น และส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิตคือ ทำให้วางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียง ไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^{๔๖} สำหรับความหมาย หลักไตรสิกขา ความสำคัญของหลักไตรสิกขา จุดมุ่งหมายของหลักไตรสิกขา และกระบวนการหลักไตรสิกขาเป็นอย่างไร จะได้นำมาเสนอตามลำดับดังนี้

๒.๔.๑ ความหมายของไตรสิกขา

เพื่อให้เข้าใจความหมายของไตรสิกขามากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงรวบรวมคำอธิบายจากวรรณกรรมชั้นรองลงมา ซึ่งอรรถกถาจารย์และนักวิชาการร่วมสมัยได้ขยายความเพิ่มเติมจากพระไตรปิฎกมาแสดงไว้ดังต่อไปนี้

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๙๑๔-๙๑๕.

พระอุปติสสเถระ ได้ให้ความหมายของการศึกษาและขอบเขตของการศึกษา ไว้ในวิมุตติมรรค ว่า ศึกษา หมายถึง การศึกษาเรื่องที่ควรศึกษา การศึกษาอันยอดเยี่ยมและการศึกษาเพื่อความเป็นพระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา)^{๔๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไตรสิกขาว่า หมายถึง การพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตตั้งงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องตั้งงามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน คือ สิกขามรรคกับสิกขาจึงประสานเป็นอันเดียวกัน เมื่อมองในแง่ อริยสัจ ๔ ก็เป็นอริยมรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐเมื่อเป็นมรรคก็ดำเนินก้าวหน้าไปสู่จุดหมายโดยกำจัดสมุทัยให้หมดไป ช่วยให้เรามีชีวิตที่พึงพาวิชาตณหา อุปทานน้อยลงไป ไม่อยู่ใต้อาณาจักรอบงำของมัน พร้อมกับที่เรามีปัญญาเพิ่มขึ้นและดำเนินชีวิตด้วยปัญญามากขึ้นตามลำดับจนกระทั่งในที่สุดพอสมุทัยหมดทุกข์ก็หมดก็บรรลุเป้าหมายเป็น นิโรธ โดยสมบูรณ์^{๔๘}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมาย ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ถือว่าเป็นทฤษฎี ถ้าเป็นการปฏิบัติต้องเป็นปัญญา แล้วเป็นศีล และเป็นสมาธิ สำหรับ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่วางไว้เป็นรูปทฤษฎีนี้ก็ไม่ใช่ขาด ผิด ถูกตามรูปของทฤษฎี คือ เรียงตามลำดับจากต่ำไปหาสูง แต่พอถึงที่ปฏิบัติแล้วต้องดึงปัญญามานำหน้าและปัญญานั้นจะงอกงามเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ ไป เพราะว่ามีสมาธิแล้วปัญญาก็จะงอกงามกว่าเดิม ปัญญาจึงให้ศีล สมาธิเดินไปถูกทางแล้ว ก็จะเพิ่มกำลังให้แก่ปัญญาให้สูงขึ้น^{๔๙}

ระวี ภาวิไล ได้ให้ความหมายไตรสิกขาว่า หมายถึง การศึกษาสามประการตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นกุศโลบายแห่งการพัฒนาตนเองที่ถูกต้องของมนุษย์ทุกคน เป็นรากฐานของการพัฒนาทั้งหลายอันจะนำไปสู่อารยธรรมที่ถูกต้อง^{๕๐}

ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของไตรสิกขาว่า “ไตรสิกขา หมายถึงสิกขา ๓ คือ ศีล เรียกว่า สีสสิกขา สมาธิ เรียกว่า จิตสิกขา และปัญญา เรียกว่า ปัญญาสิกขา”^{๕๑}

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้ให้ความหมาย ไตรสิกขา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ แต่พูดในฐานะที่เป็นระบบฝึกฝนอบรม เมื่อจัดเป็นระบบฝึกฝนอบรมก็จะฝึกฝนสามมิติ เท่านั้นคือ ทางด้านปัญญาทางด้านศีล ทางด้านจิตทางด้านปัญญา เป็นเรื่องทางความรู้ ความเข้าใจแนวคิด ค่านิยมที่ถูกต้องทางด้านศีล การควบคุมพฤติกรรม ทางกาย ทางวาจาให้อยู่ในกรอบ สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจทางด้านจิต เป็นการพัฒนาจิตให้มีสมาธิ พัฒนาจิตให้มีความเพียร พัฒนาจิตให้มีสติ ดังนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ องค์ประกอบ

^{๔๗} พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระเทพโสมถ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **หัวใจพระพุทธศาสนา**, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๕, (พฤษภาคม ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๔๙} พุทธทาสภิกขุ, **วิธีแก้ปัญหาวชิวัต**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงธรรม, ม.ม.ป.), หน้า ๑๔๘.

^{๕๐} ระวี ภาวิไล, **หัวใจของศาสนาพุทธ**, (บทความเสนอในการประชุมทางวิชาการ เรื่อง หัวใจของศาสนา), ธรรมสถาน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๗-๑๘ กรกฎาคม, ๒๕๒๘.

^{๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นามมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘๔.

นี้เป็น ๓ มิติ ต้องทำไปด้วยกัน เรื่องเดียวกันทำไปด้วยกันเพื่อจุดประสงค์เดียวกัน จึงตรัสรวมกัน ไม่ได้หมายความว่าต้องทำศีลก่อนให้สมบูรณ์แล้วต้องมาทำสมาธิ ทำสมาธิสมบูรณ์แล้วมาทำปัญญา^{๕๒}

สรุปได้ว่า คำว่า ไตรสิกขา คือสิกขา ๓ หมายถึง ข้อสำหรับศึกษา การศึกษาข้อปฏิบัติที่พึงศึกษาการฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา ๓ อย่างคือ

- ๑) อริสัสสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางประพฤติ (ทางกายวาจา) อย่างสูง
- ๒) อริจิตตสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิตเพื่อให้เกิดสมาธิอย่างสูง คือ ศึกษาเรื่องจิตอบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ
- ๓) อริปัญญาสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

๒.๔.๒ หลักไตรสิกขา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายหลักไตรสิกขาไว้ในเรื่อง “พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม^{๕๓}” ว่า การศึกษา (สิกขา) แยกย่อยออกไปเป็น ๓ ด้าน โดยสอดคล้องกับองค์ประกอบแห่งการดำเนินชีวิต ของมนุษย์ ที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

๑. อริสัสสิกขา คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม หมายถึง การพัฒนาพฤติกรรมทางกายและวาจา ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง มีผลดี สิ่งแวดล้อม ที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์ มี ๒ ประเภท คือ

- (๑) สิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ เพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์อื่น
- (๒) สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ได้แก่ ปัจจัย ๔ เครื่องใช้วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งเทคโนโลยี และสิ่งทั้งหลายที่มีในธรรมชาติ

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวขอบเขตของศีลไว้ว่า ศีลมีขอบเขตเฉพาะทางกายและวาจาที่ปรากฏภายนอก คือถ้าภายนอกเรียบร้อยตามวินัย แม้ใจจะเสียไปบ้างก็ไม่นับว่าเสียในส่วนศีล^{๕๔}

ดังนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) จึงได้แบ่งศีลออกเป็นหมวดใหญ่ ๆ ๔ หมวด^{๕๕} คือ

๑) การรักษาวินัยแม่บทของชุมชน (ปาฏิโมกขสังวร) เมื่อคนอยู่ร่วมกัน หรือทำงานทำกิจการร่วมกัน เป็นชุมชน เป็นหน่วยงาน เป็นองค์กร ตลอดจนเป็นประเทศชาติ จะต้องมิกฎเกณฑ์กติกาตลอดจนกฎหมาย เพื่อจัดระเบียบระบบให้เกิดความเรียบร้อย ความประสานสอดคล้อง ความเกื้อหนุนต่อกันความร่วมมือรับผิดชอบและสามัคคี ที่จะเอื้อโอกาส หรือเป็นหลักประกันให้ชีวิตความเป็นอยู่ และกิจการต่างๆ

^{๕๒} เสถียรพงษ์ วรรณปก, “มัชฌิมาปฎิปปทา : สายกลางสองมิติ” ในคอลัมน์ ธรรมะใต้ธรรมาสัน, (หนังสือพิมพ์ข่าวสด ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙), หน้า ๒๙.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนา พัฒนาคคนและสังคม, (จัดพิมพ์ในระบบเครือข่าย โดยสำนักงานเลขาธิการรัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEAMEO Secretariat)). [(Online)]. Available : <http://www.seameo.org/vl/payutto/index.htm> [๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘].

^{๕๔} พุทธทาสภิกขุ, การปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร : นกุลการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๕.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนา พัฒนาคคนและสังคม, ๒๕๔๙.

ดำเนินไปด้วยดี สมตามวัตถุประสงค์แห่งชีวิตหรือกิจการของชุมชนนั้น เช่น โรงเรียนก็ต้องมีกฎกติกาที่เป็นวินัยแม่บทของตนเช่นเดียวกัน สำหรับสังคมคฤหัสถ์หรือสังคมแห่งมนุษยชาติทั้งหมด ก็คือ ศีล ๕

๒) การรู้จักใช้อินทรีย์ (อินทรีย์สังวร) เรารับรู้สิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้ารับรู้ใช้หูตาไม่เป็น เช่น ดูไม่เป็น ฟังไม่เป็น แทนที่จะได้ประโยชน์ก็จะเกิดโทษ เช่น เกิดความลุ่มหลงมัวเมา ถูกหลอกลวงและเสื่อมเสียสุขภาพเป็นต้น ตลอดจนนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อการแย่งชิงทำลาย จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการใช้ อินทรีย์ให้ดูฟังเป็นต้นอย่างมีสติเมื่อดูเป็น ฟังเป็นเช่น ดูที่วิเป็น ฟังวิทยุเป็น รู้จักใช้ตาหูแสวงหาความรู้เป็นต้น ก็จะได้ปัญญาได้คุณภาพชีวิต และนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและทำการสร้างสรรค์ หลักปฏิบัติที่สำคัญในการใช้อินทรีย์ คือ

(๑) รู้จักพิจารณาเลือกเฟ้นสิ่งที่จะดู จะฟัง เป็นต้น แยกแยะได้อย่างรู้เท่าทันว่าสิ่งใดรายการใดดีงามหรือไม่ เป็นคุณประโยชน์หรือเป็นโทษเป็นภัย แล้วหลีกเลี่ยงสิ่งที่ชั่วร้ายเป็นโทษภัย และรับดูรับฟังสิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์

(๒) ดู ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ควบคุมตนเองได้ รู้จักประมาณ รู้พอดี ไม่ปล่อยตัวให้ลุ่มหลงมัวเมา ตกเป็นทาสของสิ่งที่ดูที่ฟังเป็นต้นนั้น อันจะทำให้สิ้นเปลืองเงินทอง สูญเสียเวลาเสียสุขภาพ เสียการงาน เสียการเล่าเรียน เป็นต้น

(๓) ไม่เห็นแก่ความสนุกสนานบันเทิง ไม่ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจ แต่รู้จักดูรู้จักฟังให้ได้คุณค่าที่ดีงามเป็นประโยชน์สูงขึ้นไปกว่านั้น โดยเฉพาะที่สำคัญคือ ต้องให้ได้ปัญญาและคติที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตและสังคม

๓) การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีวะปาริสุทธิ) การทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นพฤติกรรมหลักในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ถ้ามีผู้หาเลี้ยงชีพโดยวิธีทุจริต เป็นมิฉฉาชีพ นอกจากชีวิตของคนนั้นเองจะชั่วร้ายเสื่อมเสียแล้ว ก็จะก่อความเดือดร้อนแก่สังคมอย่างมาก จึงต้องย้ำเน้นกันอย่างยิ่งในเรื่องการพัฒนาสัมมาชีพ และส่งเสริมให้ประชาชนฝึกฝนตนให้สามารถประกอบสัมมาชีพ คือ หาเลี้ยงชีวิตโดยทางสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย สัมมาชีพจึงมีลักษณะที่สำคัญ ๆ ดังนี้

- เป็นอาชีพการงานที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อเวรภัย หรือสร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่สังคม

- เป็นอาชีพการงานที่ช่วยแก้ไขปัญหาหรือสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมทางใดทางหนึ่ง

- เป็นอาชีพการงานที่ช่วยให้ผู้ทำได้พัฒนาชีวิตของตนให้งอกงามยิ่งขึ้น ทั้งด้านพฤติกรรมด้านจิตใจ และด้านปัญญา

- เป็นอาชีพการงานที่ไม่ทำลายคุณค่าของชีวิต และไม่เสื่อมเสีย คุณภาพชีวิต แต่ทำให้ชีวิตของตนมีคุณค่าน่าภาคภูมิใจ

- เป็นอาชีพการงานที่ทำให้ได้ปัจจัยเลี้ยงชีวิตมาด้วยเรี่ยวแรงกำลังกายกำลังสติปัญญา ความเพียรพยายาม ความสามารถและฝีมือของตน และทำให้ได้ฝึกฝนพัฒนาความเชี่ยวชาญจัดเจนหรือฝึกปรือฝีมือในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นไป

(๔) การเสพบริโศกปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิเสวนา) พฤติกรรมของมนุษย์ ในที่สุดก็มาถึงที่การกิน ใช้เสพบริโศก ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาพฤติกรรมในการเสพบริโศก ก็จะก่อปัญหาอย่างมากทั้งแก่ชีวิต แก่สังคม และแก่โลก เพราะเขาจะกิน ใช้ บริโศกปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลายรวมทั้งเทคโนโลยี ด้วยโมหะ ก่อให้เกิดความลุ่มหลง มัวเมา ฟุ้งเฟ้อ พุ่มเพื่อย ความเสื่อมเสียคุณภาพชีวิต การใช้จ่าย สิ้นเปลือง การขัดแย้ง แย่งชิง เปียดเบียนกันในสังคม การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและการก่อกมลภาวะ เป็นต้น จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการกิน ใช้ เสพบริโศก ให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากปัญญาที่รู้เข้าใจ และ ปฏิบัติให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของปัจจัย ๔ ตลอดจนเทคโนโลยีนั้น ๆ เริ่มแต่รับประทานอาหารเพื่อ บำรุงเลี้ยงร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดี ไม่ใช่กินเพียงเพื่อเอร็ดอร่อยอวดโก้วอดฐานะ หรือต้นตามค่านิยม พูฟฟา ให้เป็นการกินด้วยปัญญาที่ทำให้รู้จักประมาณในการบริโศก หรือกินพอดี ที่เรียกว่า โภชนะมัตตัญญู ตา ตลอดจนการใช้สอยสิ่งต่าง ๆ อย่างประหยัด ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์มากที่สุดโดยสิ้นเปลืองน้อยที่สุด ปัจจัยปฏิเสวนา หมายถึง การใช้ปัญญาทำความเข้าใจ แล้วบริโศกปัจจัยทั้งหลายให้ได้ผลตรงพอดี ตามคุณค่าแท้ที่เป็นจุดหมายของการบริโศกสิ่งนั้น ๆ ศิลพหัตถ์นี้มีหลักในการปฏิบัติดังนี้

๑) บริโศกด้วยความรู้ตระหนักรู้ว่าการมี-ใช้-บริโศกสิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็น จุดหมายของชีวิต แต่มันเป็นปัจจัย เครื่องช่วยเกื้อหนุนให้เรา สามารถพัฒนาชีวิตและทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูง ยิ่งขึ้นไป

๒) บริโศกด้วยความรู้เท่าทันต่อวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโศก ใช้สอยสิ่งนั้น ๆ เช่น การสวมรองเท้ามีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยปกป้องเท้า มิให้เป็นอันตรายจากสิ่งกระทบกระทั่งและเชื้อโรคเป็น ต้น และเพื่อช่วยให้เดินวิ่งได้สะดวกรวดเร็ว ทนทาน เป็นต้น มิใช่สวมใส่เพื่ออวดโก้ แสดงฐานะกันตาม ค่านิยมที่เลื่อนลอย

๓) บริโศกโดยพิจารณาจัดสรรควบคุมให้ได้ปริมาณ ประเภทและคุณสมบัติของสิ่งที่บริโศก ตรงพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ของการบริโศกสิ่งนั้น เช่น บริโศกอาหารในปริมาณและประเภทซึ่งพอดี กับความต้องการของร่างกายที่จะช่วยให้มีสุขภาพดี

๔) สามารถละเว้นหรือเลิกเสพบริโศกสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่นสิ่งที่ทำลาย สุขภาพ เป็นต้น โดยไม่เห็นแก่การเสพรส หรือ ความโก้หรูหรา เป็นต้น

๒. อธิจิตตสิกขา หมายถึงการฝึกฝนพัฒนาในด้านจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะจิตใจ เป็นฐานของพฤติกรรม เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจ หรือเจตนาและเป็นไปตาม เจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนา ให้ดีงามแล้วก็จะควบคุมดูแลและนำ พฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วย แม้ความสุข ความทุกข์ในที่สุดก็อยู่ที่ใจยิ่งไปกว่านั้น ปัญญาจะเจริญออก งามได้ ต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็งสู้ปัญหา เอาใจใส่มีความเพียรพยายามที่จะคิดค้น ไม่ท้อถอย ยิ่งเรื่องที่ยาก หรือพิจารณายาก หรือละเอียดลึกซึ้งก็ยิ่งต้องมีจิตใจที่สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พลุ่งพล่าน กระวน กระวาย คือ ต้องมีสมาธิจึงจะคิดได้ชัดเจนเจาะลึกทะลุได้ และมองเห็นทั่วตลอด จิตที่ฝึกดีแล้ว จึงเป็นฐาน ที่จะให้ปัญญาทำงานและพัฒนาอย่างได้ผลการพัฒนาจิตใจนี้มีสมาธิเป็นแกน หรือเป็นศูนย์กลาง จึงเรียก ง่าย ๆ ว่า “สมาธิ” และอาจแยกออกได้เป็นการพัฒนาคุณสมบัติของจิตใจในด้านต่าง ๆ คือ

๑) พัฒนาคุณธรรมซึ่งเป็นคุณภาพของจิตใจ กล่าวคือ คุณสมบัติที่เสริมสร้างจิตใจให้ตั้งงาม ให้เป็นจิตใจที่สูง ประณีต และประเสริฐ เช่น หลักอิทธิบาท ๔ จาคะ คือความมีน้ำใจเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ กตัญญูกตเวทิตา หิริ คือ ความละอายต่อบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว โอตตัปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่วคร้ามขยาดต่อทุจริต คารวะ คือ ความเคารพความใส่ใจรู้จักให้ความสำคัญแก่สิ่งนั้นนั้น อย่างถูกต้องเหมาะสม มัทวะ คือ ความอ่อนโยน สุภาพ นุ่มนวลไม่กระด้าง

๒) พัฒนาสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ โดยเสริมสร้างคุณสมบัติที่ทำให้จิตใจมีความเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง แก่กล้าสามารถ ทำกิจหน้าที่ได้ผลดี เช่น ฉันทะ คือ ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ วิริยะอุตสาหะ จิตตะ คือ ความมีใจจดจ่อ หรือสิ่งที่ทำ สัจจะ คือ ความตั้งใจจริง อธิษฐาน คือ ความตั้งใจเด็ดเดี่ยว ตบะ คือ พลังเผือกเลส สติ คือ ความระลึกรู้ได้ สมาธิ คือ ภาวะจิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่

๓) พัฒนาความสุขและภาวะที่เกื้อหนุนสุขภาพของจิตใจ คุณสมบัติที่ควรเสริมสร้างขึ้นให้มีอยู่ประจำในจิตใจ เพื่อความมีสุขภาพจิตที่ดี พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้หลายอย่างโดยเฉพาะ เช่น ปราโมทย์ คือ ความร่าเริง สดชื่น ปิติ คือ ความอิ่มใจ ปัสสัทธิ คือ ความสงบเย็น สุข คือ ความคล่องใจ สันติ คือ ความสงบ เกษม คือ ความปลอดโปร่ง สติภาพ คือ ความเย็นสบาย เสรีภาพ คือ ความมีใจเสรี เป็นอิสระ ปรีโยทาทตา คือ ความผ่องใส วัมริยาทิกัตตา คือ ความมีใจไร้พรมแดน การพัฒนาในด้านจิตใจนี้ เมื่อปฏิบัติสูงขึ้นไป ความสำคัญของสมาธิที่เป็นแกน หรือเป็นศูนย์กลาง จะยิ่งเด่นชัดมากขึ้น และเมื่อสมาธิเจริญขึ้นไปจนจิตแน่วตั้ง อยู่ด้วยอย่างแท้จริงแล้วผู้บำเพ็ญสมาธินั้นก็จะบรรลุภาวะจิตที่เรียกว่า “ฌาน” ซึ่งเป็นสมาธิจิตขั้นสูง

การพัฒนาจิตใจ หรือเรื่องของสมาธิทั้งหมดนี้ แม้จะมีประโยชน์มากมาย นำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ได้หลายอย่าง เช่น ในเรื่องพลังจิต และในด้านการหาความสุข ทางจิตใจ แต่คุณค่าแท้จริงที่ทานมุ่งหมาย ก็คือเพื่อเป็นฐานหรือเป็นเครื่องเกื้อหนุนการพัฒนาปัญญา การทำงานทางปัญญาที่ยิ่งละเอียดซับซ้อน และลึกซึ้งมากขึ้น ก็ยิ่งต้องการสมาธิจิตสูงชันการพัฒนาจิตใจหรือสมาธินี้จึงมีความสำคัญมาก

๓. อธิปัญญาศึกษา หมายถึง การพัฒนาปัญญา ซึ่งมีความสำคัญสูงสุด เพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไร อย่างไร และแค่ไหนก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชั้นนำหรือบอกทางให้เท่าใด และปัญญาเป็นตัว ปลดปล่อยจิตใจ ให้ทางออกแก่จิตใจ เช่น เมื่อจิตใจอึดอัดมีปัญหาคิดตันอยู่ พอเกิดปัญญารู้ว่าจะทำอย่างไร จิตใจก็โล่งเป็นอิสระได้ การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวาง แยกออกไปได้หลายด้านและมีหลายขั้นหลายระดับ เช่น

๑) ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพประสบความสำเร็จ ความรู้ความเข้าใจ ข้อมูลความรู้ รวมทั้งศิลปวิทยาการต่างๆ เข้าถึงเนื้อหาความหมายได้ถูกต้องชัดเจน การรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ตรงตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ หรือตามที่มันเป็น ความรู้จักจับสาระของความรู้หรือเรื่องราวต่าง ๆ รู้จุด รู้ประเด็น สามารถยกขึ้นพูด ยกขึ้นชี้แจง หรือยกขึ้นวางเป็นหลักได้ความรู้จักสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและความต้องการของตน ให้ผู้อื่นรู้ตาม เห็นตาม เป็นต้น การคิด การวินิจฉัยที่ถูกต้องชัดเจนและเที่ยงตรง ความรู้จักแยกแยะวิเคราะห์ปัจจัยสืบสาวเหตุปัจจัยของเรื่องราว

ต่าง ๆ ที่จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหา และทำการสร้างสรรค์ต่าง ๆ ได้ ความรู้จักจัดทำดำเนินการหรือบริหารจัดการกิจการต่าง ๆ ให้สำเร็จผล ตามที่มุ่งหมาย ความรู้จักเชื่อมสัมพันธ์ประสบการณ์ ข้อมูลและองค์ความรู้ต่าง ๆ โยงเข้ามาประสานเป็นภาพองค์รวมที่ชัดเจน หรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้ หยั่งเห็นใหม่ ๆ ได้

๒) ปัญหาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ความรู้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่อิงอาศัย สืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัย มองเห็นภาวะและกระบวนการ ที่ชีวิตสังคม และโลกคือหมู่สัตว์ มีความเป็นมา และจะเป็นไปตามกระแสแห่งเจตจำนงและเหตุปัจจัยที่ตนประกอบ สร้างสม จัดสรร และมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นทั้งหลายเรียกว่า ความเป็นไปตามกรรม

๓) ปัญหาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม ความรู้เข้าใจเข้าถึงเท่าทันความจริงของสังขาร คือ โลกและชีวิต ที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎธรรมดาของธรรมชาติ จนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย ทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้ โดยสมบูรณ์ และมีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

การศึกษา ๓ ด้านที่เรียกว่าไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญานี้เป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา เป็นระบบและเป็นกระบวนการทั้งหมดของการ พัฒนาค้น จากหลักไตรสิกขานี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรม และข้อธรรมแยกย่อยออกไปมากมาย อย่างที่เรามักเห็นหรือได้ยินเป็นหมวด ๆ หรือเป็นชุด ๆ มี ๓ ข้อบ้าง ๔ ข้อ บ้าง ๕ ข้อบ้าง ฯลฯ หลักธรรมแต่ละหมวดแต่ละชุดเหล่านั้น ก็คือข้อปฏิบัติเพื่อการพัฒนาชีวิตพัฒนาสังคมในขั้นตอน หรือในส่วนปลีกย่อยต่าง ๆ แต่ละหมวด แต่ละชุดมักจะมีสาระบางส่วน ของไตรสิกขา ครบทั้ง ๓ อย่าง ประสานหรือบูรณาการกันอยู่ในลักษณะใด ลักษณะหนึ่งตามความเหมาะสมกับกรณีนั้น ๆ หลักไตรสิกขา มีความสัมพันธ์กับหลักอัฐมรรค คือ มรรคมืองค์ ๘ (เรียกเต็ม ๆ ว่า อริยอัฐมรรค) ซึ่งแปลว่า ทางมืองค์ ๘ ที่รู้จักกันในชื่อว่าทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา /The Middle Way) นั้น เมื่อย่นย่อลง ก็ได้เท่ากับไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นแต่ในทางสายกลาง จัดเอาปัญญาขึ้นก่อนเท่านั้น^{๕๖}

สรุปได้ว่า หลักไตรสิกขา คือกระบวนการพัฒนาโดยมีหลักที่สำคัญ ๓ ประการดังนี้ ๑) อธิศีลสิกขา ๒) อธิจิตตสิกขา ๓) อธิปัญญาสิกขา ทั้ง ๓ ข้อนี้นี้เป็นระบบและเป็นกระบวนการทั้งหมดในการพัฒนาค้น ทั้งนี้หลักไตรสิกขายังเชื่อมโยงถึงมรรค ๘ ที่รู้จักกันในทางสายกลางอีกด้วย

๒.๔.๓ ความสำคัญของหลักไตรสิกขา

ไตรสิกขานี้เป็นกระบวนการที่สำคัญ คือการจัดตั้งระบบระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ ซึ่งเนื้อหาสาระที่สำคัญของไตรสิกขานี้ได้สอดแทรกอยู่ในหลักธรรมต่าง ๆ เช่น สอดแทรกอยู่ในหลักโอวาทปาติโมกข์ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงจำแนกพุทธโอวาทที่แสดงถึงความสำคัญของไตรสิกขาออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑. ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมใหญ่เพื่อกำจัดกิเลสของภิกษุและบุคคลทั้งหลาย ดังปรากฏในอนุพุทธสูตร ว่าด้วยการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพว่าภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔

^{๕๖} วิมพา.(ไทย) ๔/๑๔/๑๖.

ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติเราถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติอันยอดเยี่ยมพระโคตมผู้มียศตรัสรู้แล้ว ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสบอก ธรรมแก่มิเกลทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่ง^{๕๗}

๒. ไตรสิกขารากฐานที่สำคัญของพระวินัย ดังปรากฏในวัชชีปุตตสูตร ว่า พระพุทธองค์ ทรงให้คำแนะนำภิกษุรูปหนึ่งว่า หากเธอไม่อาจประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทที่บัญญัติไว้ได้ครบถ้วน บริบูรณ์ ก็ให้พึงศึกษาปฏิบัติในสิกขา ๓ เพื่อการละระคายโทษ โมหะ ทำให้เป็นผู้ไม่ประกอบอกุศลกรรม^{๕๘} เพราะสิกขา ๓ ประการนี้เป็นที่รวมของสิกขาบทนั่นเอง^{๕๙}

๓. ไตรสิกขาเป็นกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนามนุษย์เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึก พฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้น ดังที่แสดงในปฐมสิกขาสูตรว่า ภิกษุทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณ ในสมาธิ และปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็น พระโสดาบัน หรือเป็นพระสททาคามิขณะที่ภิกษุทำให้ บริบูรณ์ในศีล และสมาธิทำพอประมาณในปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระอนาคามี ส่วนภิกษุทำให้ บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง^{๖๐}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาไว้ พอสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาทุกอย่าง ให้เสริมสร้างมนุษยธรรม ความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง ไม่มีปัญหาแก่ฝ่ายใด จัดการศึกษาทุกอย่างให้ เสริมสร้างมนุษยธรรมคือสร้างมนุษยธรรมขึ้นมา แล้วเสริมมนุษยธรรมให้ก้าวหน้า ก้าวหน้าไปนั้นตั้งแต่ว่า ละสัญชาตญาณอย่างสัตว์แล้วก็มีความคิดนี้อย่างมนุษย์ก็เป็นมนุษยธรรมก็ส่งเสริมให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น ไป ดังนั้นเป้าหมายของการศึกษา ก็คือการพัฒนามนุษยธรรมให้มั่นคงในทิศทางที่ถูกต้อง คือ ละอหังการ ละความเห็นแก่ตัว กิเลสไม่อาจจะเกิด บุคคลก็จะมีสันติสุข สังคมก็จะมีสันติภาพ นั่นคือเป้าหมายของ การศึกษา^{๖๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงความสำคัญของไตรสิกขา ไว้พอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา นี้เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ได้ปรากฏในหลักที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์^{๖๒} (พุทธโอวาทที่เป็นหลักใหญ่ ๓ อย่าง) คือ ๑. การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทั้งทางกาย ทางวาจา จัดเป็น ศีล ๒. การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม จัดอยู่ในการปฏิบัติขั้นที่เรียกว่า สมาธิ ๓. การทำจิตของตนให้ผ่องใส จัดเป็นการฝึกปฏิบัติในขั้นสูงสุดเรียกว่า ปัญญา

^{๕๗} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑-๑-๒.

^{๕๘} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

^{๕๙} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๘๘/๓๑๔, ๒๐/๘๙/๓๑๗.

^{๖๐} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒-๓๑๔.

^{๖๑} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาสมบูรณ์แบบ : คือวงกลมที่คุ้มครองโลกถึงที่สุด , (กรุงเทพมหานคร : อุษากการพิมพ์ ๒๕๔๙), หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม) พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๗.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงความสำคัญของไตรสิกขาหรือ (การศึกษา) ไว้ว่า การศึกษา หมายถึงการเรียนรู้เพื่อเป็นมนุษย์ที่เต็มบริบูรณ์ เพราะได้รับการพัฒนาทั้งทางกายและจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีจิตใจที่เปี่ยมด้วยปัญญา จึงเป็นอิสระหลุดพ้นจากการบีบคั้นของอำนาจกิเลส ตัณหาตั้งคำถามไว้ว่า “ทุกข์เพราะยึด ทุกข์ยึดเพราะอยากทุกข์มากเพราะพลอยทุกข์น้อยเพราะหยุดทุกข์หลุดเพราะปล่อย” เมื่อปล่อยวางแล้วย่อมหลุดพ้นทุกข์ และพบความสุขสงบ คือ สันติ ดังนั้นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงผู้บรรลุวิมุตติ คือเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเพราะฉะนั้นวิมุตติเป็นเป้าหมายของการศึกษาตามหลักไตรสิกขาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “สมาธิที่มีศีลอบรมแล้วย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ปัญญาที่มีสมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตที่มีปัญญาแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ” ความหลุดพ้นนี้ก็คือวิมุตติซึ่งเป็นบรมสันติ เมื่อคนเราบรรลุถึงวิมุตติแล้วถือว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เรียกว่า พระอเสขะ หมายถึง ผู้จบการศึกษาสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๖๓}

ความสำคัญของไตรสิกขานำมาแสดงข้างต้นนั้นเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ไตรสิกขาเป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนทุกคนควรนำมาปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่ดีงาม เพื่อจัดเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสมและพร้อมที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติกิจและดำเนินการต่าง ๆ เพื่อก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล ขององค์กร ของชุมชนตลอดจนสังคมและประเทศชาติต่อไป

๒.๔.๔ จุดมุ่งหมายของหลักไตรสิกขา

หลักการศึกษา ๓ ประการ คือ ไตรสิกขา เป็นการจัดวางรูปแบบขึ้นโดยมุ่งให้ผลเกิดขึ้นตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค คือ เป็นการฝึกฝนอบรมให้องค์ทั้ง ๘ แห่งมรรค ให้เกิดขึ้นและเจริญงอกงามใช้ประโยชน์ได้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น แก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้ดียิ่งขึ้นตามลำดับจนถึงที่สุด กล่าวคือ

อริศีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะเจริญงอกงามขึ้นจนบุคคลมีความพร้อมทางด้านความประพฤติ วินัยและความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานของอารยชนเป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพจิตใจได้ดี

อริจิตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิตและสุขภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาได้ดี

อริปัญญาสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญงอกงามขึ้นจนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่าง ๆ เป็นอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริงอนึ่ง จุดมุ่งหมายของไตรสิกขา หรือการศึกษาในพระพุทธศาสนานี้ย่อมคล้อยตามจุดมุ่งหมายระดับต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา เนื่องจากการศึกษาเป็นวิธีการที่มุ่งประสงค์ไปสู่อุดมการณ์หรือจุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนา และจุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนาก็มีหลากหลายระดับ ซึ่งขึ้นอยู่กับ

^{๖๓} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ทิศทางการศึกษาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑-๔๒.

เป้าหมายของปัจเจกบุคคลอีกชั้นหนึ่ง ฉะนั้นในที่นี้จึงขอกล่าวถึงจุดมุ่งหมายโดยทั่วไปของการศึกษาในพระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

ก. จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต

๑) จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ๓ อย่างหรืออรรถะ ๓^{๖๔} ตามแนวตั้งคือ ๑.ทิวฐัมมิกัตถะ ๒. สัมปรายิกัตถะ และ ๓.ปรมัตถะ จุดมุ่งหมายหรือประโยชน์ที่บุคคลควรเข้าถึงและสร้างสรรค์ขึ้น แบ่งได้ ๓ ระดับโดยที่แต่ละบุคคลอาจจะเข้าถึงและสร้างสรรค์ได้ไม่เท่ากัน ทว่าเป็นสิ่งที่บุคคลแต่ละคนควรมีให้ครบทุกระดับ ถึงแม้ว่าจะมากหรือน้อยแตกต่างกันไป อีกทั้งควรพัฒนาตนให้เข้าถึงให้มากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไป คือ

๑.๑) ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้แก่ ทรัพย์สิน เกียรติยศ หรือฐานะในสังคม ไฉตริ หรือมิตรบริวาร และชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข หรือความสามารถพึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจและสังคม ประโยชน์ในระดับนี้ จะต้องให้เกิดมีขึ้นหรือให้เป็นการแสวงหาด้วยกำลังความเพียรพยายามและสติปัญญาของตนโดยทางชอบธรรมไม่เกิดจากการเบียดเบียนผู้อื่น หรือสร้างความเดือดร้อนแก่สังคม จึงอาศัยการศึกษาในด้านที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยา หรือวิชาการและวิชาชีพต่าง ๆ เป็นหลัก ประโยชน์ในระดับนี้เรียกว่า ทิวฐัมมิกัตถะ

๑.๒) ประโยชน์ในอนาคต หรือประโยชน์เบื้องหน้าเป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตด้านใน ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจในตนเองอย่างลึกซึ้ง หมายถึงความเจริญงอกงามของชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าพัฒนาขึ้นด้วยคุณธรรม เช่น ศรัทธา ความสุจริต มีศีล ความเสียสละ ความสงบสุขของจิตใจการดำรงอยู่ในศีลธรรม การได้สร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้น จนมั่นใจในความมีชีวิตที่ดีของตนไม่ต้องหวงกลัวต่อความตายและปรโลก ประโยชน์ในระดับนี้ เกี่ยวกับคุณธรรมภายในจิตใจและความประพฤติที่ชอบธรรมจึงอิงอยู่กับการศึกษาในด้านทำหน้าที่แนะนำวิธีดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและพัฒนาตนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ ประโยชน์ขั้นนี้เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ

๑.๓) ประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต คือ ความมีจิตใจเป็นอิสระปลอดโปร่งผ่องใส เบิกบาน สามารถแก้ปัญหาในจิตใจได้สิ้นเชิง ไม่ถูกบีบคั้นคับข้องจำกัดด้วยความยึดติดถือมั่นหวั่นหวาดและกังวล ปราศจากกิเลสเผาลนที่ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัวอยู่อย่างไร้ทุกข์ ได้ประจักษ์ความสุขประณีตภายในที่บริสุทธิ์สงบ เย็น สว่างไสว เบิกบานโดยสมบูรณ์ ซึ่งเป็นภาวะที่เข้าถึงได้ด้วยการรู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมของสังขารธรรมทั้งหลาย ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต จึงต้องอาศัยการศึกษาในด้านที่ทำหน้าที่อย่างที่ว่า ๒ ในระดับของการพัฒนาปัญญาอย่างสูงสุด ประโยชน์ขั้นนี้เรียกว่า ปรมัตถะ

๒) จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ๓ อย่าง ตามแนวราบ คือ ๑.อัตตัตถะ ๒.ปรัตถะ ๓.อุภยัตถะ การศึกษาพัฒนาคนให้สามารถแผ่แผ่ ขยาย หรือกระจายประโยชน์ออกไปได้อย่างกว้างขวางและบุคคลควรทำให้ประโยชน์เกิดขึ้นแก่ชีวิตโดยแบ่งออกตามแนวราบเป็น ๓ ประเภทดังนี้

^{๖๔} อ้างใน วิสุทธิ.ฎีกา ๑/๒๔๖/๓๓๘, วินย.ฎีกา ๑/๖๕.

๒.๑) ประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) คือ การบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของตน ได้แก่ ประโยชน์ ๓ อย่าง คือ ๑.ประโยชน์ในปัจจุบัน ๒.ประโยชน์ในอนาคต และ ๓.ประโยชน์สูงสุด ดังที่ได้อธิบายแล้วซึ่งเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตนโดยเฉพาะ เป็นการแสวงผลที่ดีของการมีชีวิตโดยสมบูรณ์ เน้นการพึ่งตนเองได้ในทุกระดับ เพื่อความไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่น และเพื่อความเป็นผู้พร้อมที่จะบำเพ็ญกิจเพื่อผู้อื่นและกิจต่างๆ อย่างได้ผลดี

๒.๒) ประโยชน์ผู้อื่น (ปรตถะ) คือ การช่วยเหลือสนับสนุนให้ผู้อื่นบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของเขา ได้แก่ ประโยชน์ ๓ อย่าง คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ก่อนอนาคต และประโยชน์สูงสุด เท่าที่เกี่ยวข้องกับคนอื่น เป็นผลที่จะช่วยทำให้เกิดขึ้นแก่คนอื่น มุ่งประสงค์ประสงค์ให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้ โดยการทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรให้ เป็นต้น

๒.๓) ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือประโยชน์ร่วมกัน (อุภยัตถะ) คือ การสร้างสรรค์ปัจจัยที่อำนวยให้ทุกคนทุกฝ่ายทั้งสังคมบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตทั่วกัน ได้แก่ ประโยชน์ ๓ อย่าง คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์สูงสุด ที่เป็นผลเกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและแก่คนอื่น ๆ หรือแก่สังคม แก่ชุมชนอันเป็นส่วนรวม เช่น ประโยชน์ที่เกิดจากของกลางและกิจส่วนรวม เป็นต้น โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่อันเอื้ออำนวยแก่การปฏิบัติเพื่อบรรลุอัตตัตถะและการบำเพ็ญปรตถะของทุกคน^{๖๕}

ข. จุดมุ่งหมายที่เป็นภาวะหรืออิสรภาพ ๔ ด้าน ตามการพัฒนา

ภาวะที่เป็นจุดหมายของการศึกษา คือ อิสรภาพ หรือความหลุดพ้น^{๖๖} (วิมุตติ) ได้แก่ ความปลอดโปร่ง ความเป็นอิสระ ซึ่งมองได้ทั้งในแง่บวก และแง่ลบ ในแง่ลบหมายถึงภาวะที่พ้นจากความบีบคั้นบังคับ จำกัด ผูกมัด ขัดข้อง ปราศจากข้อบกพร่อง ไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งอื่นหรือใครอื่นในแง่บวกหมายถึงภาวะที่เป็นไทแก่ตัวหรือเป็นใหญ่ในตัวเอง ซึ่งทำให้พร้อมที่จะทำ (และไม่ทำ) การใด ๆ ได้ตามที่ต้องการหรือเห็นสมควร อิสรภาพนั้นสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากการพัฒนา เพราะเป็นจุดหมายของการพัฒนาจึงอาจจะแยกได้เป็น ๔ ด้าน หรือ ๔ ระดับให้ตรงกับการพัฒนา ๔ ด้าน คือ

๑) อิสรภาพทางกาย หรือ อิสรภาพพื้นฐานของชีวิต ได้แก่ อิสรภาพทางกาย ที่ปลอดภัยพ้นจากการบีบคั้นเบียดเบียนในทางธรรมชาติ หรือสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น โรคภัยไข้เจ็บการมีปัจจัย ๔ เพียงพอที่จะหลุดพ้นจากความยากจนแร้นแค้นขาดแคลน ไม่มีภัยธรรมชาติเบียดเบียนหรือว่าพอจะป้องกันแก้ไขได้ แล้วก็พ้นจากภัยที่มนุษย์สร้างขึ้นในทางกายภาพ เช่น มลภาวะในสภาพแวดล้อม ตลอดจนการรู้จักใช้เทคโนโลยีอย่างถูกต้องเป็นคุณประโยชน์

๒) อิสรภาพทางสังคม หรือเกี่ยวกับศีล คือความปลอดพ้นจากการบีบคั้นเบียดเบียนกันในระหว่างมนุษย์ พ้นจากความยุติธรรม การเอารัดเอาเปรียบ การข่มเหงแย่งชิง มีอาชีวะ คือ อาชีพที่ประกอบได้โดยสุจริต ดำรงชีวิตอย่างโปร่งโล่ง ไม่ว่างงาน พึ่งตนได้ รวมไปถึงความหลุดพ้นจากความบีบ

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. ๑๖/๖๗/๓๕.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน อง.ทสก. ๒๔/๙๙/๒๑๖.

ค้นในการใช้สติปัญญา สามารถแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นผลแห่งสติปัญญานั้นโดยเสรี ซึ่งสัมพันธ์กับอิสรภาพทางปัญญาในข้อสุดท้าย

๓) อิสรภาพทางจิตใจ เช่น มีจิตใจที่มีคุณธรรม มีความเข้มแข็ง มั่นคงไม่หวั่นไหวด้านโลกธรรม ไม่มีความโศก ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง มีแต่ความเบิกบานเป็นสุขเป็นต้น

๔) อิสรภาพทางปัญญา คือ ภาวะที่มีการรับรู้ถูกต้องตามเป็นจริงไม่เอนเอียงด้วยอคติ รู้จักคิด คิดเองเป็น รู้จักคิดแก้ปัญหา รู้วิธีที่จะจัดทำกรต่าง ๆ ให้สำเร็จผล มีความคิดวินิจฉัยที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นทาสของกิเลส ใช้ปัญญาคิดการต่าง ๆ โดยบริสุทธิ์ใจ ไม่มีเงื่อนไข หรือ กิเลสเคลือบแฝงตลอดจนรู้แจ้งสัจธรรมถึงขั้นหลุดพ้นจากความทุกข์ อันเกี่ยวเนื่องกันกับอิสรภาพทางจิตใจอิสรภาพทั้ง ๔ ด้าน เมื่อรวมความแล้วแบ่งได้เป็น ๒ พวก คือ ประเภทยานอกกับภายใน และทั้งสองต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ถ้าหากด้านภายในของคนที่จิตใจไม่สบาย มีความทุกข์ หรือมีกิเลสครอบงำ เป็นต้น ก็ย่อมส่งผลให้การพัฒนาด้านภายนอกเป็นไปโดยไม่บริสุทธิ์ หรืออาจจะก่อให้เกิดปัญหาตามมาด้วย หรือถ้าพัฒนาด้านภายนอกไว้ไม่ดี เช่นมีความขาดแคลนปัจจัย ๔ เป็นต้น ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อการพัฒนาภายใน ทำให้ไม่สามารถจะทำการพัฒนาจิตใจของคนได้เต็มที่ เช่น คนที่อยู่ในถิ่นที่เกิดปัญหาเกิดสงคราม เป็นต้นย่อมไม่มีเวลาในการทำสมาธิ หรือทำจิตใจให้ปลอดโปร่งผ่องใสก็ย่อมเป็นไปได้อย่างยาก หรือถ้าภายในไม่มีอิสรภาพทางปัญญา คิดการต่าง ๆ โดยมีความปรารถนาส่วนตัวเคลือบแฝง หรือคิดปิดป้องไปตามความยึดมั่นส่วนตัว ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของกันและกันอิสรภาพทางสังคมในด้าน การแสดงความคิดเห็นหรือใช้ผลของสติปัญญา ก็ย่อมเป็นไปได้อย่างยากเป็นต้นเพราะฉะนั้น อิสรภาพและสันติสุขทั้งภายนอกและภายในต่างก็มีความสัมพันธ์กัน

ค. จุดมุ่งหมายที่เป็นคุณสมบัติของผู้ที่ได้รับการศึกษา^{๖๗}

๑) มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา เมื่อมองการศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ความมุ่งหมายของการศึกษา คือ ทำให้คนเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้วและ หมายถึงการที่ได้รับการพัฒนาอย่างครบถ้วนรอบด้าน โดยที่การพัฒนาคนนั้นมี ๔ ด้าน คือ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา ดังนั้น คนที่ได้รับการศึกษาจึงเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้วครบทั้ง ๔ ด้าน คนที่ได้รับการพัฒนารอบด้านแล้ว เรียกว่า ภาวนา ^{๖๘} หมายถึง มีตนที่ได้ฝึกอบรมแล้ว หรือได้พัฒนาแล้วแยกลักษณะการที่ได้รับการพัฒนาแล้วออกเป็น ๔ ด้าน คือ

๑.๑) กายภาวนา แปลว่า มีกายที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว คือมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพได้อย่างดี และอย่างได้ผลดี มีความสมบูรณ์ของชีวิตในด้านกาย

๑.๒) ศิลภาวนา แปลว่า มีศีลที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว คือมีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ดำรงตนอยู่ในวินัย มีศีลธรรม มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะสร้างสรรค์และก่อสันติสุข

๑.๓) จิตภาวนา แปลว่า มีจิตใจที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว คือมีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้วสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต สมรรถภาพจิตและสุขภาพจิต

^{๖๗} อ้างใน อก.นวก.๒๓/๒๑๖/๓๙๔

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน อก.ปญจก. ๒๒/๗๙/๑๒๑.

๑.๔) ปัญญาภาวนา แปลว่า มีปัญญาที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว คือมีปัญญาที่เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส มองดูรู้เข้าใจเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือตามที่มันเป็นคิดเห็น วินิจฉัยการต่างๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ ปราศจากอคติและแรงจูงใจเคลือบแฝง รู้เท่าทันธรรมดาจนมีความเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ ฉะนั้น คุณสมบัติ ๔ อย่างนี้ จึงเป็นคุณสมบัติของผู้ที่ได้รับการศึกษาแล้ว^{๖๔}

๒) มองในแง่ลักษณะการดำเนินชีวิต จุดมุ่งหมายในแง่นี้ เป็นการมองการดำเนินชีวิตโดยสัมพันธ์กับประโยชน์ที่ชีวิตพึงมีพึงถึง โดยโยงออกมาสู่การปฏิบัติคุณสมบัติของผู้มีการศึกษาหรือพัฒนาตนสมบูรณ์แล้ว ในแง่นี้ถือว่าคุณสมบัติ ๒ ประการของพระพุทธเจ้า ซึ่งชีวิตของคนทั่วไปควรดำเนินตามกล่าวคือ

๒.๑) อัตตัตถสมบัติ (หรือ อัตตहितสมบัติ) ความถึงพร้อม หรือสมบูรณ์ด้วยประโยชน์ตน คำว่าประโยชน์ตนในที่นี้ ไม่ได้มุ่งผลที่ประโยชน์หรือลาภ ยศ อำนาจ สุข สรรเสริญอย่างที่มีคนเข้าใจกัน ซึ่งมักจะเป็นสิ่งที่คนอยากได้เพียงเพื่อสนองตัณหา โดยที่ยังไม่แน่ว่าจะเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงหรือไม่ คือชีวิตต้องการหรือเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตเพียงส่วนหนึ่งหรือระดับหนึ่ง ส่วนนอกเหนือจากนั้นอาจเป็นโทษแก่ชีวิตก็ได้การวินิจฉัยว่าสิ่งเหล่านี้จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตหรือไม่ ต้องดูที่ความสัมพันธ์ซึ่งจะช่วยเสริมประโยชน์ที่แท้จริงของชีวิต ประโยชน์ที่แท้จริงของชีวิต คือ ความเจริญงอกงามของชีวิตซึ่งช่วยให้ชีวิตเข้าถึงสันติสุขและอิสรภาพ ได้แก่ ความเจริญงอกงามแห่งปัญญาและคุณสมบัติต่าง ๆ ของชีวิต ซึ่งความเจริญบริบูรณ์แห่งปัญญาและคุณสมบัติเหล่านั้น จะนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดี หรือชีวิตที่ดำเนินไปได้ด้วยดี มีความสมบูรณ์ซึ่งมีลักษณะเป็นการพึ่งตนเองได้ หรือเป็นที่พึ่งของตนได้ในทุก ๆ ด้านภาษาบาลีเรียกว่า อัตตนาถะ ลักษณะเด่นของการดำเนินชีวิตที่พึ่งตนเองได้ คือ การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ซึ่งหมายถึง การมีปัญญาที่ได้เจริญ หรือพัฒนาอย่างดีแล้ว โดยมีคุณสมบัติอย่างอื่นที่พัฒนาร่วมกันเป็นส่วนที่ช่วยเสริมหรือประกอบสนับสนุน

๒.๒) ปรัตถปฏิบัติ (หรือ ปรัชิตปฏิบัติ) (หรือปรัทธปฏิบัติ) การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น เมื่อพัฒนาจนบรรลุประโยชน์ตนโดยสมบูรณ์แล้ว นอกจากตนเองจะดำเนินชีวิตได้ดีแล้วยังพร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นอย่างได้ผลดีด้วย หรือเมื่อพึ่งตนเองได้ดีแล้วก็สามารถที่จะเป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่นได้ด้วย ซึ่งเป็นผลพิสูจน์ความสมบูรณ์ของการศึกษาในด้านที่สอง ผู้ที่มีการศึกษาสมบูรณ์จะต้องมีลักษณะการดำเนินชีวิตที่เป็นการปฏิบัติ หรือบำเพ็ญประโยชน์ของผู้อื่นด้วย ซึ่งหมายถึง ความสามารถและความพร้อมที่จะช่วยให้ผู้อื่นดำเนินชีวิตที่ดีหรือได้ด้วยดีให้ผู้อื่นประสบความสำเร็จงอกงามของชีวิต โดยมีชีวิตที่พัฒนาด้วยปัญญา และคุณสมบัติประกอบอย่างอื่น ๆ หรือให้พัฒนาครบทั้ง ๔ ด้าน ช่วยให้เขาพึ่งตนเองได้ ลักษณะการดำเนินชีวิตในด้านนี้ที่สมบูรณ์ ในระดับของพระพุทธเจ้า เรียกว่า โลกนาถะ แปลว่า เป็นที่พึ่งของชาวโลก สำหรับคนทั่วไปอาจใช้คำว่า ปรนาถะ แปลว่า เป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ การที่บุคคลจะมีลักษณะการดำเนินชีวิตด้านนี้ได้ นอกจากการพัฒนาปัญญาแล้วคุณสมบัติสำคัญที่เด่นชัด ที่เป็นแรงจูงใจหรือผลักดันให้ออกไปปฏิบัติบำเพ็ญกิจ คือ กรุณาซึ่งหมายถึง ความรักเพื่อนมนุษย์ และ

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม.๒๙/๔๐๐/๒๗๘.

เพื่อนร่วมสังสารวัฏในระดับที่เห็นว่าบุคคลอื่นมีทุกข์หรือลำบากจึงไม่อาจนิ่งเฉยได้ แต่จะต้องชวนช่วย เพื่อให้ความช่วยเหลือให้พ้นจากสภาพดังกล่าว^{๗๐} เป็นต้น

๓) มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา คือ คุณธรรมที่จะทำให้บุคคลมีลักษณะการดำเนินชีวิตดังที่กล่าวแล้วในเบื้องต้นนั้น แต่แยกพิจารณาเป็นด้าน ๆ ไป ซึ่งโดยสาระสำคัญแล้วจุดมุ่งหมายต่างๆ นั้น ล้วนแล้วประสานกันเป็นจุดหมายอันเดียวกันและเมื่อมองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษานั้นมี ๒ อย่างคือ

๓.๑) ปัญญา (รู้) เป็นองค์ธรรมแกนของอัตตตถสम्ปatti คือ ความสมบูรณ์พร้อมแห่งประโยชน์ตน หรือ ความเจริญงอกงามของชีวิตที่พัฒนาสมบูรณ์จนเป็นอยู่ได้ด้วยดีสามารถใช้คุณสมบัติอื่น ๆ ของชีวิตที่พัฒนาร่วมกันมา ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ จนเป็นอัตตนาถะ คือ พึ่งตนเองได้หรือเป็นที่พึ่งของตนเองได้ มีความสมบูรณ์ในตัวเองปัญญานี้เจริญงอกงามขึ้นมาพร้อมกับความลดน้อยและสูญสิ้นไปของอวิชชา ทำให้ก้าวพ้นหรือหลุดพ้นจากการอยู่รอดด้วยกิเลส ขึ้นมาสู่การเป็นอยู่ด้วยปัญญา

๓.๒) กรุณา (รัก) เป็นองค์ธรรมแกนของปรตถปฏิบัติ คือ การปฏิบัติบำเพ็ญเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือการช่วยผู้อื่นให้พัฒนาชีวิตของเขาเองจนเจริญงอกงามพอที่จะเป็นอยู่ได้ด้วยดีเป็นคุณสมบัติที่ทำให้เป็น โลกนาถะ หรือ ปรนาถะ เป็นที่พึ่งของชาวโลกหรือเป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้ ที่ช่วยให้ผู้อื่นพัฒนาตนจนเป็นอัตตนาถะ (พึ่งตนเองได้ หรือเป็นที่พึ่งของตนเองได้) ในที่สุด กรุณานี้เจริญขึ้นมาพร้อมกับการพัฒนาปัญญาอย่างถูกต้อง และเข้ามาทำหน้าที่เป็นแรงจูงใจ หรือปลุกเร้าของการกระทำมากขึ้นโดยลำดับ แทนที่ตัณหา พร้อมกับความลดน้อยลงและสูญสิ้นหมดไปของตัณหานั้น กรุณานี้เป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติต่อบุคคลหรือสัตว์อื่น (เรียกว่ามีสัตว์เป็นอารมณ์) แต่ถ้าเป็นการปฏิบัติต่องานหรือสิ่งหรือเรื่องอย่างอื่น ๆ (เช่น ความจริง ความถูกต้องดีงาม) ที่ไม่ใช่มนุษย์คุณธรรมหลักข้อนี้ก็เปลี่ยนไปเป็นฉันทะ หรือธรรมฉันทะ

ฉะนั้น การศึกษาซึ่งเป็นวิธีการที่มุ่งประสงค์ให้เข้าถึงเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนาในระดับต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ การที่จะมีจุดหมายในระดับใด ๆ นั้นก็เป็นขึ้นอยู่กับปัจเจกบุคคลแต่อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายสำคัญยิ่งของการศึกษาไตรสิกขาก็คือมุ่งให้เกิดการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่เข้าสู่มรรคาอันประเสริฐ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ จนกระทั่งบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาหรือพระนิพพาน^{๗๑}

สรุปได้ว่าหลักไตรสิกขามีจุดมุ่งหมาย คือการฝึกอบรมให้มรรค ๘ เกิดขึ้น และมีความเจริญงอกงาม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาได้ดียิ่งขึ้น จุดมุ่งหมายโดยทั่วไปของพระพุทธศาสนา คือ ๑) จุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์แก่ตนเอง ๒) จุดมุ่งหมายที่เป็นภาวะหรืออิสรภาพ ๔ ด้านตามการพัฒนา ๓) จุดมุ่งหมายที่เป็นคุณสมบัติของผู้ที่ได้รับการศึกษา

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน อภ.เอก.๒๐/๔๓/๑๐.

^{๗๑} พระบุญชู กัลลธ “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑).

๒.๔.๕ กระบวนการหลักไตรสิกขา

ไตรสิกขาเป็นกระบวนการศึกษาที่พัฒนามนุษย์ทั้งทางกาย วาจา ความคิด จิตใจอารมณ์และสติปัญญา ให้สามารถดำรงและดำเนินชีวิตในสังคมอย่างสันติมีอิสรภาพ เน้นการปฏิบัติฝึกหัดอบรมด้วยหลักศีล สมาธิ ปัญญา

วิธีปฏิบัติฝึกหัดตนตามหลักของศีล สมาธิ ปัญญานั้น ผู้ศึกษาต้องปฏิบัติตามแนวทางของมรรคมรรคแปด ได้แก่

๑. การฝึกหัดอบรมตนให้มีศีลด้วยสัมมาวาจา-เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ- การกระทำชอบ และสัมมาอาชีวะ – การเลี้ยงชีพชอบ

๒. การฝึกหัดอบรมตนให้มีสมาธิด้วยสัมมาวายามะ – ความเพียรชอบ สัมมาสติ-การระลึกชอบ และสัมมาสมาธิ – ความตั้งใจชอบ

๓. การฝึกอบรมตนให้มีปัญญาด้วยสัมมาทิฐิ-การเห็นชอบ และสัมมาสังกัปปะการดำริชอบ^{๗๒}

โดยสรุป ไตรสิกขา ก็คือสิกขา ๓ หมายถึง ข้อสำหรับศึกษา การศึกษาข้อปฏิบัติที่พึงศึกษา การฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา ๓ อย่างคือ

๑) อธิศีลสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางประพฤติ (ทางกาย วาจา) อย่างสูงคือ ศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักจลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลัก มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทรีย์สังวร

๒) อธิจิตตสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิตเพื่อให้เกิดสมาธิอย่างสูง คือศึกษาเรื่องจิตอบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่การบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานของผู้สมบูรณ์ด้วยอริยสัจจนได้บรรลุญาณ ๔

๓) อธิปัญญาสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (รู้แจ้งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) คือ ศึกษาเรื่องปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้งได้แก่การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานของผู้ได้ฌานแล้วจนได้บรรลุวิชชา ๘ คือเป็นพระอรหันต์^{๗๓} เรียกง่าย ๆ ว่า ศีล (morality) สมาธิ (concentration) และปัญญา (wisdom)

สรุปได้ว่า กระบวนการหลักไตรสิกขาเป็นกระบวนการดังนี้ คือ การฝึกฝนด้วยพฤติกรรมกรรม การฝึกฝนด้วยจิตใจ และการพัฒนาปัญญา ซึ่งการพัฒนาปัญญานั้นมีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด

^{๗๒} วนิดา กันตะกนิษฐ, “การพัฒนาเหตุผลเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โดยการสอนแบบไตรสิกขา”, *ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑).

^{๗๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๗.

๒.๕ สรุป

๒.๕.๑ ความหมายการบริหารจัดการศึกษา

จากความหมายการบริหารจัดการศึกษา สรุปว่า การจัดการศึกษา หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้นั้นเกิดกับบุคคล และสังคมถ้าเราถือว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ดังนั้น การเรียนรู้ก็คือ การเรียนรู้ของคนในสังคมนั้นเองการเรียนรู้ทำได้หลายวิธี มีได้หลายรูปแบบการเรียนรู้คือการสร้างสรรค์ที่จรรโลงความก้าวหน้า เพื่อความก้าวหน้าและการเรียนรู้ คือ การสร้างองค์ความรู้ ดังนั้น การเรียนรู้ที่เน้นและให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์มากหมายความว่าเราสามารถสร้างองค์ความรู้ได้จากทุกสิ่งทุกอย่างจึงทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ขึ้น โดยการนำหลักไตรสิกขามาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการศึกษาของโรงเรียนวัดชัยบอนวิทยา

๒.๕.๒ หลักทฤษฎีการบริหารจัดการศึกษา

จากหลักทฤษฎีการบริหารจัดการศึกษา กล่าวโดยสรุป ความสำเร็จของการบริหารการศึกษา ก่อนปี ค.ศ.๑๙๗๕ เป็นผลที่เกี่ยวข้องเนื่องถึงการนำหลักวิชาในสาขาที่เกี่ยวข้องมาประยุกต์ใช้ แต่นับจากกลางทศวรรษ ๑๙๗๐ เป็นต้นมาเริ่มมีการตั้งคำถามถึงความเหมาะสมของการนำเสนอเอาทฤษฎีและแนวคิดจากสาขาวิชาอื่นมาใช้ว่าสามารถให้ภาพที่เป็นจริงขององค์การการศึกษาได้หรือไม่ เพราะสภาพและบรรยากาศของสถาบัน การศึกษาแตกต่างจากองค์การรูปแบบอื่น การศึกษาสภาวะของการจัดการศึกษา และการจัดองค์การการศึกษา จึงควรอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีและแนวคิดที่สอดคล้องกับลักษณะและหลักการศึกษา ดังนั้นในช่วงทศวรรษ ๑๙๘๐ จึงได้มีการศึกษาและพัฒนาทฤษฎีและแนวคิดทางการบริหารการศึกษาขึ้นอย่างมากมาย เป็นที่ตระหนักดีว่าไม่มีทฤษฎีใดที่มีความสมบูรณ์ที่จะใช้ศึกษาการบริหารการศึกษาและการศึกษาเกี่ยวกับองค์การการศึกษาได้รอบด้าน แต่ละบุคคลที่เกี่ยวข้องต่างต้องมีวัฒนธรรมเฉพาะตน ส่งผลให้เกิดความแตกต่างในระหว่างบุคคลและองค์การ ไม่มีบุคคลใดหรือองค์การใดที่จะเหมือนกับบุคคลอื่นและองค์การอื่นทุกประการ แม้กระนั้นก็ไม่อาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีต่าง ๆ ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาและการปฏิบัติทางการบริหารการศึกษาและการจัดองค์การได้ ซึ่งตามแนวคิดดังกล่าวนี้นักทฤษฎีหลายท่านได้เสนอให้พิจารณาการบริหารและองค์การการศึกษาในลักษณะที่เป็นกระบวนการหรือที่เป็นพลวัตที่มีความยืดหยุ่นตามลักษณะของสภาวะแวดล้อมและธรรมชาติของการศึกษา การมีแนวการศึกษาที่มีกรอบแนวคิด รูปแบบหรือระบบที่แน่นอนตายตัวเหมือนการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์หรือสาขาวิชาอื่น ย่อมไม่อาจนำมาใช้และเสนอภาพที่เป็นจริงของระบบบริหารการศึกษาได้ครบถ้วนสมบูรณ์

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การบริหารการศึกษาในปัจจุบันหากพิจารณาในแง่ทฤษฎี ยังไม่ปรากฏว่าทฤษฎีใดที่มีความสมบูรณ์ต่อการนำมาใช้ เมื่อคำนึงในแง่ของการวิจัยแนวคิดในปัจจุบันมีการกระตุ้นให้มีการใช้แนวการบริหารจัดการศึกษาที่มีความหลากหลาย เช่น การนำหลักไตรสิกขามาบริหารจัดการศึกษาในโรงเรียนการกุศลในพระพุทธศาสนา ไม่ยึดติดกับรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเมื่อคำนึงถึงการปฏิบัติ สิ่งที่ขัดแย้งกันอยู่ในด้านทฤษฎีและการวิจัย ส่งผลเรียกร้องให้นักบริหารการศึกษาประยุกต์แนวคิดการศึกษาใหม่ ๆ และวิธีการศึกษาที่หลากหลาย และทำความเข้าใจการบริหารและองค์การที่ตน

รับผิดชอบอยู่ เพื่อเป็นการสอดคล้องกับสังคมในยุคปัจจุบัน การนำหลักไตรสิกขามาใช้กระตุ้นให้นักเรียนมีจิตใต้สำนึกในการนำศีล สมาธิ ปัญญา มาใช้ในการจัดการศึกษา จึงควรอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีและแนวคิดที่สอดคล้องกับลักษณะและหลักการการศึกษา

๒.๕.๓ หลักการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา

สรุปการศึกษาตามหลักไตรสิกขาที่ได้นำเสนอ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

๑) หลักไตรสิกขา สรุปได้ดังนี้ (๑) ความเป็นมาของหลักไตรสิกขา พบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาไว้ใน วัชชีปุตตสูตร ขณะทรงประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี นอกจากนี้ยังได้พบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องของไตรสิกขาไว้ใน ทุติยสิกขัตตยสูตร และตติยสิกขาสสูตรอีกด้วย (๒) ความหมายและประเภทของไตรสิกขา หมายถึง การฝึกปรือความประพฤติ การฝึกปรือจิต และการฝึกปรือปัญญา ชนิดที่ทำให้แก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ นำไปสู่ความสุขและความเป็นอิสระแท้จริง ประเภทของไตรสิกขา ที่ได้นำเสนอในหัวข้อนี้ มีการจัดอยู่ ๓ ประเภท คือ จัดประเภทตามหลักไตรสิกขา จัดประเภทโดยนำเนื้อหามรรคมีองค์ ๘ มาสังเคราะห์ และจัดประเภทตามธรรมชั้นสาม (๓) ความสำคัญของหลักไตรสิกขา หลักไตรสิกขาเป็นที่หลอมรวมสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ เป็นสิกขาบทเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ มีอิทธิพลต่อคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นที่หลอมรวมหลักปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาหลัก และหลักไตรสิกขาฐานะใช้เป็นกรอบพัฒนาโรงเรียนวิไลพุทธ (๔) สารสำคัญของหลักไตรสิกขา คือ หลักปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่ อธิศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของศีล อธิจิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของ จิตใจหรือสมาธิ และ อธิปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของปัญญา มักเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา

๒) การศึกษาตามหลักไตรสิกขา แนวคิดนี้มีส่วนประกอบที่สำคัญ ๔ ประการ สรุปได้ดังนี้ คือ ประการแรกสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นก่อน เมื่อปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิเกิดขึ้นพร้อมมูลแล้วก็เป็นเหตุทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้น เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้น กระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขาก็ดำเนินการได้ เมื่อได้ดำเนินการศึกษาตามหลักไตรสิกขาแล้ว ก็วัดผลและประเมินผลตามหลักไตรสิกขา

๒.๕.๔ หลักพุทธวิธีการบริหารจัดการศึกษา

จากหลักพุทธวิธีการบริหารจัดการศึกษาสรุปได้ว่า การบริหารจัดการศึกษาเป็นกระบวนการตามหลักไตรสิกขา คือ ศีลสิกขาเป็นการฝึกฝนด้วยพฤติกรรม สมาธิสิกขาเป็นการฝึกฝนด้วยจิตใจ และปัญญาสิกขาเป็นการพัฒนาปัญญา ซึ่งการพัฒนาปัญญานั้นมีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด เพื่อพัฒนาสถานศึกษาให้บรรลุเป้าหมายตามวิสัยทัศน์ ปรัชญา และจุดเน้นเป้าหมายของโรงเรียนวัดชัยบอนวิทยา